

परिच्छेद एक : परिचय

१.१ अध्यायनको पृष्ठभूमि

स्वास्थ्य शिक्षा प्रत्येक व्यक्तिको दैनिक जीवनसँग सम्बन्धित एक बृहत् क्षेत्र हो । स्वास्थ्य शिक्षाले जीवनलाई स्वस्थ र गुणस्तरीय जीवनयापन गर्न ठूलो सहयोग पुऱ्याउँदछ । व्यक्तिगत जीवनमा मात्र नभई परिवार, समुदाय तथा राष्ट्रको समुन्नत विकासको निम्ति स्वास्थ्य एक अपरिहार्य तत्व बनेको हुन्छ । स्वास्थ्यका क्षेत्रहरू अन्तर्गत पर्ने एक महत्वपूर्ण पक्ष प्रजनन स्वास्थ्य पनि हो । सुत्केरी अवस्थाको स्वास्थ्यले अझ महत्व राखेको हुन्छ । यो हरेक समुदाय अनुसार मानिसहरूले सुत्केरी अवस्थामा आ-आफ्नो रीतिरिवाज, परम्परा, चालचलन अनुसार गर्ने गरेका छन् । यी विभिन्न कुराले सुत्केरी अवस्थाका महिलाहरूको अकाल मै ज्यान जाने, पिडा भोग्ने गरेको कुरा पाइन्छ । यस शोधमा गर्भवति महिलाहरूमा धूमपान तथा मद्यपान सम्बन्धी ज्ञान र प्रयोगको अवस्था के कस्तो रहेको छ भन्ने खोज र अनुसन्धान गर्ने जमर्को गरिएको छ ।

हिन्दु समाजमा वैदिक कालबाट नै सुर्तीजन्य पदार्थको प्रयोग भएको पाइन्छ । १४औँ शताब्दीबाट भारतीय उपमहाद्वीप खण्ड हुँदै नेपालमा सुर्तीजन्य पदार्थको प्रयोग विस्तार भएको मानिन्छ । नेपालमा सुर्ती जन्य पदार्थको प्रयोग सबैखाले समुदायमा व्यापक रूपमा रहेको पाइन्छ । हिजो अशिक्षित समुदाय तथा प्रौढहरूमा बढी देखिएका धूमपान संस्कृति आज किशोर किशोरीहरूमा समेत नराम्रो लतका रूपमा विकसित हुँदै गइराखेको छ । वर्ण व्यवस्थामा आधारित नेपाली समाजमा, समाजलाई चार प्रमुख वर्ण ब्राह्मण, क्षेत्री, वैश्य र शुद्रमा विभाजन गरी सोही आधारमा खानपान, रहनसहन, तथा जीवनशैली सम्बन्धी सामाजिक नियमहरू निर्माण गरी पालना गरिएका छन् । वर्ण व्यवस्थाको विभाजन गरेका वैश्य र शुद्र वर्गमा मद्यपानलाई सामाजिक रूपमा स्वीकार गरिएको पाइन्छ । मादक पदार्थको इतिहासलाई हेर्ने हो भने यसको इतिहास निकै पुरानो रहेको पाइन्छ । यसको बारेमा वेद, मुन्धुम, वाइवल लगायतमा चर्चा गरिएको पाइन्छ । हिन्दु वर्ण व्यवस्था अनुसार नेवार, मगर, सुनुवार, तामाङ, राई जस्ता वैश्य समुह तथा दमाइ, कामी, सार्की, आदि शुद्र समूहमा मद्यपानलाई सांस्कृतिक पेयका रूपमा लिएको पाइन्छ (बुढाथोकी, २०६९) ।

पूर्वीय हिन्दु दर्शनको इतिहासलाई हेर्ने हो भने विभिन्न उद्देश्यका लागि मद्यपान (सोमरस) लाई प्रयोगमा ल्याएको पाइन्छ। हिन्दुशास्त्रका अनुसार स्वर्गका राजा इन्द्रले 'सोमरसका' नाममा रमाइलो तथा मनोरञ्जनका लागि अल्कोहलको प्रयोग गर्ने गरेको उल्लेख छ। इतिहासमा युद्धकालका रूपमा समेत विपक्षीबाट गुप्त सुचना प्राप्त गर्न अल्कोहलको प्रयोग गर्ने गरेको पाइन्छ (कोईराला २०७२)।

नेपालमा अल्कोहललाई कतिपयले औषधीका रूपमा समेत बुझ्ने गर्दछन्। धेरैले यसलाई तनाव हटाउने तथा मनोरञ्जन प्रदान गर्ने वस्तुका रूपमा बुझ्ने र ग्रहण गर्ने गरेको पाइन्छ। किराँती, नेवारी, राई, लिम्बु, मगर, शेर्पा, गुरुङ आदि समुदायमा भोज, भतेर, सांस्कृतिक, सामाजिक उत्सवका अवसरमा सगुन तथा सांस्कृतिक पेयका रूपमा अल्कोहलको प्रयोग गरिन्छ। अल्कोहलको परम्परागत सांस्कृतिक प्रयोग सँगै आजभोली सबै जात तथा समुदायमा यसको प्रयोग बढ्दै गएको पाइन्छ। लैङ्गिक रूपमा हेर्दा समाजमा महिलाको तुलनामा पुरुषहरू यसको लतमा बढी देखिन्छन्। समाजको सामाजिक आर्थिक बनावट तथा पुरुषले प्राप्त गर्ने बढी स्वतन्त्रताले पुरुषको वर्चस्व बढेको पाइन्छ (नवराज, २००८)।

नेपालमा अल्कोहल कतिपय जातीमा परम्परागत रूपमा स्वीकार्य छ भने अर्कोतर्फ बजारमा सबैखाले पसल, खाजाघर, रेष्टुरेन्ट तथा होटलहरूमा जुनसुकै समयमा, जो सुकैले जतिपनि खरीद, तथा प्रयोग गर्न पाउने भएकोले यसले धेरै सामाजिक, आर्थिक, पारिवारिक समस्या सृजना गर्ने गरेको पाइन्छ। समाजमा घट्ने धेरै सामाजिक अपराधमा अल्कोहल जोडिने गरेको पाइन्छ (आचार्य, २००९)।

विश्व स्वास्थ्य संगठनले धूमपानलाई किशोर किशोरीहरूको स्वास्थ्य समस्या सृजना गर्ने प्रमुख कारकतत्वका रूपमा लिएको छ। आज विश्वमा लगभग १० लाख मानिसहरू धूमपानका कारणले मर्ने गर्दछन्। सन् २०२० सम्ममा यो मृत्युदर झन्डै २० लाख पुग्ने अनुमान गरिएको छ। धेरै मुलुकहरूमा फोक्सोको क्यान्सर जसको प्रमुख कारण धूमपान हो तीब्र रूपमा बढेको देखिन्छ (विश्व स्वास्थ्य संगठन, २००७)।

औद्योगिक क्रान्तिसँगै तीव्र रूपमा वृद्धि भएको विश्व जनसंख्या आज ६ अरब नाघिसकेको छ । सगंसँगै विभिन्न स्वास्थ्य जन्य कारणहरुवाट आजको विश्वमा प्रति मिनेट १०३ जना मानिस मरिरहेका छन् । उक्त मृत्युको अवस्थामा मद्यपान धूमपान जस्ता बानी व्यवहारले समेत नकरात्मक योगदान पुऱ्याएको पाइन्छ (विश्व विकास प्रतिवेदन, २०१४) ।

कोलम्बसले आजभन्दा भन्डै १८० वर्ष अघि एउटा अनौठो विरुवाका रूपमा पत्ता लगाइएको 'सुर्तीको बोट' आज संसारभर विभिन्न स्वरूपमा मानिसहरुले प्रयोगमा ल्याएका छन्, १९ औ, २०औ शताब्दीमा 'सिगार'का रूपमा प्रयोगमा आएको 'सुर्तीजन्य' पदार्थ, २०औ र २१औ शताब्दीमा 'चुरोटजन्य' पदार्थका रूपमा संसारभरी व्यापक भएको पाइन्छ । एक्काइसौ शताब्दीको शुरुवात सँगै विश्वका एक तिहाइ किशोरकिशोरीहरु धूमपानको लतमा लागेको पाइन्छ (जोशी, २००७) ।

नेपालमा धूमपान संस्कृति मौलाउने कारणमा अशिक्षा, अज्ञानता, तथा जताततै सुर्तीजन्य पदार्थको सहज प्राप्तिलाई समेत लिने गरिन्छ । आज विभिन्न अपराधहरु भईरहेका छन् जसमा धूमपान तथा मद्यपानको प्रयोग र त्यसले समाजमा घटाइरहेका अपराधिक घटनाको प्रत्यक्ष सम्बन्ध पाउन सकिन्छ (राजभण्डारी, २०७०) ।

नेपालमा आजका दिनमा मादक पदार्थको प्रयोग समेत बढ्दो रूपमा रहेको पाइन्छ । कतिपय समुदायमा सांस्कृतिक पेयका रूपमा प्रयोगमा आउने मादक पेय पदार्थ आज समाजको आधुनिकीकरण सँगै किशोर किशोरीहरुमा लतका रूपमा विकसित हुदै गएको छ । मादक पदार्थको इतिहासलाई हेर्ने हो भने यसको इतिहास निकै पुरानो रहेको पाइन्छ । यस्को बारेमा वेद, मुन्धुम, वाइवल लगायतमा चर्चा गरिएको पाइन्छ । मादक पदार्थका धेरै प्रकारका रहेका पाइन्छन् रक्सी, जाड, तोडवा नेपालमा घरेलु रूपमा उत्पादन तथा प्रयोग गरिन्छन् भने आधुनिक डिस्टीलरीबाट उत्पादन हुने वियर, भोड्का, रम, वाइन, आदि उत्पादन गरी प्रयोगमा ल्याइन्छ (२०६८ रौनियार)।

एकातिर धूमपान ज्यानमारा स्वास्थ्य समस्या रहेको छ । नेपालको हालको कानुनी व्यवस्थाले सार्वजनिक स्थानमा धूमपान गर्ने कुरालाई दण्डनिय बनाएपनि यसको

कार्यान्वयनको अवस्था निकै दयनीय छ । कानुनले सुर्तीजन्य पदार्थहरु जस्तै:-चुरोट, खैनी आदिमा स्वास्थ्यलाई हानी गर्ने सन्देश र चित्र ८०% भन्दा बढी देखिने आधारमा गर्नु पर्ने भएतापनि यसको पालना सहि रूपमा भएको छैन । खुल्ला बजार व्यवस्थामा खुलेका चुरोट कम्पनीले गर्ने आर्कषक विज्ञापनका कारणले किशोर किशोरी धूमपानतर्फ आकर्षित भईरहेका पाईन्छन् (२०६९ प्रधान)।

राष्ट्र निर्माणमा लाग्नु पर्ने किशोर किशोरीको ठुलो जमात सुर्तीजन्य पदार्थको लतमा लाग्दा उनीहरुमा विविध खाले स्वास्थ्य समस्या देखिएका छन् । खोकी, टाउको दुखाइ, अल्छीपना कमजोरी, दम, क्यान्सर जस्ता स्वास्थ्य समस्या बढेको छन् भने अर्कोतर्फ यस्मा पाइने निकोटिन लगायतका रसायनले लत बसी अन्य लागुपदार्थ जस्तै गाजा, चरेस इन्जेक्सन आदिको प्रवेश मार्गका रूपमा समेत धूमपान रहेको पाइन्छ (राजभण्डारी, २०७०) ।

साधारणतया चुरोट, बिँडी, कंकड, गाँजा, तमाखु, सिगार आदि आगो लगाई निस्केको धुँवाको सर्को मुखले तानिने कामलाई धूमपान भनिन्छ । यसको शाब्दिक अर्थ धूम भनेको धुँवा र पान भनेको तान्नु वा ग्रहण गर्नु हो । हाम्रो समुदायमा सुर्तीको सेवन प्रायजसो जनताहरूले गर्दछन् । ग्रामीण इलाकामा बसोबास गर्ने मध्ये पुरुषहरू ८४.४ प्रतिशतले धूमपान सेवन गर्दछन् भने महिलाहरूले ६२.४ प्रतिशतले मात्र धूमपान सेवन गरेको पाइयो। धेरैजसो मानिसहरूले सुर्ती धुँवाको रूपमा प्रयोग गर्दछन् त्यस्तै चपाएर पनि यसको सेवन गर्दछन् । सुर्ती सेवनका विभिन्न तरिकाहरू हाम्रो समुदायमा प्रचलित छन् जस्तै : चुरोट, बिँडी, हुक्का, चिलिम, पाइप आदि धुँवाका साथै चपाउने सुर्तीका रूपमा पान वा पानमसलाका रूपमा सेवन गर्दछन् । धूमपान गर्दा सुर्तीको पातबाट निकोटिन तथा अन्य तत्वहरू धुँवाका रूपमा शरीरमा प्रवेश गरी असर गर्दछ (थापा, २००५) ।

व्यक्तिले अत्यधिक रक्सी खाने बानीले ऊ पूर्णतया त्यसको अधिनमा हुन्छ, अरुको सहायता बिना उसले रक्सी छोड्न सक्दैन त्यस अवस्थालाई रक्स्याहापन भनिन्छ । पिउने बानीले उसको शारीरिक तथा मानसिक स्वास्थ्यका साथै व्यक्तिको सामाजिक सम्बन्ध र दैनिक क्रियाकलापहरूलाई पनि असर गर्दछ । मद्यपान सेवन गर्नका धेरै कारणहरु रहेका हुन्छन् । रक्सीको अत्यधिक सेवन गरेमा, गलत धारणा जस्तै : जाडो हटाउने गलत

धारणाका कारण मानिस लतमा लाग्दछ, अज्ञानता, साथीसंगतको दबाव, सांस्कृतिक चालचलन, आकर्षक विज्ञापनका कारणले सेवन गर्नु जस्तै : टि.भि., रेडियो, फिल्म, जिज्ञासा आदि कारणहरू रहेका छन् ।

१.२ समस्याको कथन

नेपाल एउटा अल्पविकसित देशका रूपमा विश्व मानचित्रमा रहेको छ । अल्पविकसित देशमा अशिक्षा, अज्ञानता, गरीबी, अल्पविकसितताका कारणले धेरै स्वास्थ्य समस्याहरू रहेका हुन्छन् । नेपालको संविधानले जनताका आधारभूत स्वास्थ्य संरक्षण गर्नु पर्ने कुरालाई राज्यको दायित्व अन्तर्गत मानेको संन्दर्भमा धूमपान तथा मद्यपानले स्वास्थ्य समस्या सृजना गर्ने भएकोले त्यसलाई नियन्त्रण गर्नु राज्यको जनताको स्वास्थ्य संरक्षण सम्बन्धी प्रमुख दायित्व अन्तर्गत पर्दछ ।

धूमपान र मद्यपानका कारणले सृजना हुने स्वास्थ्य समस्याहरू पनि नेपालमा उच्च रूपमा रहेका छन् । एकातिर अज्ञानता, अशिक्षा, र संगतले धूमपान गर्न महिलाको सङ्ख्या पनि बढिरहेको छ भने अर्को तर्फ मद्यपानलाई कतिपय संस्कृति तथा जात र समुदायमा सांस्कृतिक पेयका रूपमा लिनाले महिलाहरू पनि थाहै नपाई मद्यपानका पारखि बनेका छन् । मद्यपानको प्रयोग संस्कृतिबाट विस्तारै कुलतमा परिणत हुँदा त्यसले व्यक्ति, परिवार र समाज डरलाग्दो बाटो तर्फ पसेको पाइन्छ । यसरी गर्भवती महिला पनि यसबाट अछुतो हुन सकेको छैन । जसबाट आमा र बच्चाको स्वास्थ्यमा खतरा हुन पुग्छ ।

यस समुदायमा गर्भवति महिलाले धूमपान तथा मद्यपान सम्बन्धी के कस्ता सजगता अपनाएका छन् ? गर्भवति पश्चात् आमा र शिशुको स्वास्थ्य बिग्रन नदिन कस्ता उपाय अपनाउँछन् ? यस शोधपत्रले सुरक्षित आमा र स्वास्थ्य शिशु सम्बन्धी जनचेतना जगाउन महत्वपूर्ण भूमिका खेल्ने छ र भावी अनुसन्धानमा थप समस्याहरूको समाधान गर्न कोसेढुङ्गा साबित हुनेछ भन्ने आशा गरिएको छ । समुदायमा सुरक्षित आमा र स्वास्थ्य शिशु को जन्मदिनगर्भवति महिलाले कस्ता अभ्यास गर्छन् ? प्रजनन स्वास्थ्यप्रति के कस्तो

चेतना रहेको छ? गर्भवति महिलाले धूमपान तथा मद्यपान सम्बन्धी ज्ञानको कमीले आमा र बच्चा दुबैको ज्यान जाने गरेको हो त ? जस्ता समस्या रहेका छन् ।

१.३ अध्ययनको उद्देश्य

- क) गर्भवति महिलाहरूमा धूमपान तथा मद्यपानको ज्ञान पत्ता लगाउनु,
- ख) अध्ययन क्षेत्रका गर्भवति महिलाहरूमा धूमपान तथा मद्यपानको व्यवहार र अभ्यासपत्ता लगाउनु ।
- ग) गर्भवति महिलाहरूमा धूमपान तथा मद्यपानको प्रयोगबाट हुने समस्याको पहिचान गर्नु ।

१.४ अध्ययनको महत्व

धूमपान तथा मद्यपानलाई प्रमुख स्वास्थ्य समस्याका रूपमा लिइन्छ । क्यान्सर, मुटु सम्बन्धी रोग, उच्च रक्तचाप, क्षयरोग जस्ता समस्याको बढोत्तरी धूमपानले गर्दछ । अर्कोतर्फ मद्यपानले विभिन्न स्वास्थ्य समस्या बढाउने सँगसँगै, सामाजिक, आर्थिक लगायतका समस्या समेत बढाउने गर्दछ । स्वास्थ्य समस्या घटाई आर्थिक, सामाजिक दृष्टीकोणबाट व्यक्ति, परिवार र समाजको संरक्षणका लागि महत्वपूर्ण सुचना उपलब्ध गराउँछ ।

यस अध्ययनको महत्वलाई तपसिल बमोजिम उल्लेख गरिन्छ :-

- क) यस अध्ययनबाट प्राप्त निष्कर्षले अध्ययन क्षेत्र वा व्यक्तिहरूको सकारात्मक व्यवहार परिवर्तनका लागि आवश्यक सुचना प्रदान गर्नेछ;
- ख) अध्ययन क्षेत्रका गर्भवती महिलाहरूको धूमपान तथा मद्यपान सम्बन्धी अवस्था र धारणाको सहि जानकारी प्राप्त हुनेछ ,
- ग) सम्बन्धित निकाय, नीति निर्माता, स्थानीय निकाय, गैरसरकारी संस्था तथा चासो राख्नेहरूलाई मद्यपान तथा धूमपान नियन्त्रणका लागि आवश्यक तथ्यहरू उपलब्ध गराउन सकिन्छ ।
- घ) यस विषयमा अनुसन्धान गर्न तथा अध्ययन गर्न चाहने अध्ययनकर्ताहरूलाई सामग्री उपलब्ध गराउनसकिन्छ।
- ङ) विभिन्न संघसंस्थाले गर्ने जनचेतनामूलक कार्यक्रमको निमित्त एउटा सहयोगी सामग्री बन्नेछ ।

१.५ अनुसन्धानात्मक प्रश्न

- क) गर्भवती महिलाले धुमपान तथा मद्यपान गर्नुको मुख्य कारण के के रहेको छ ?
- ख) गर्भवती महिलाहरुमा धुमपान तथा मद्यपानको प्रयोगबाट के कस्ता समस्या देखिन्छन् ?
- ग) गर्भवती महिलाले धुमपान तथा मद्यपान सेवन गर्नुमा सामाजिक परिवेश कतिको जिम्मेवार रहेको छ ।
- घ) गर्भवती महिला धुमपान तथा मद्यपान सेवनको कारण निम्तिने परिणामको बारेमा कतिको जानकार छन् ?

१.६ अध्ययनको सीमा

कुनै पनि अनुसन्धान एउटा निश्चित दायरा भित्र मात्र सञ्चालन गर्न सकिन्छ । अनुसन्धानलाई निश्चित दायरा भित्र निर्देशित गर्न नसकेमा यसबाट अपेक्षित निष्कर्ष प्राप्त गर्न सकिदैन । समय, विषयवस्तु, स्रोत आदिका कारणले यस अध्ययनका निम्न सीमाहरु रहेका छन् :

- क) यो अनुसन्धानले गर्भवती महिलाहरुमा धूमपान तथा मद्यपान सम्बन्धी ज्ञान र अभ्यास सम्बन्धमा अध्ययन गरिएको छ ।
- ख) यो अध्ययन मोरङ जिल्ला, पथरी शनिश्चरे नगरपालिका वडा नं-३ मा केन्द्रित रहेको छ ।
- ग) यस अध्ययन क्षेत्रका ८० जना गर्भवतीमहिलालाई समावेश गरिएको छ ।

१.७ प्रयोग भएका पारिभाषिक शब्दहरु

अनिद्रा : निन्द्रा नलाग्ने रोग

अल्कोहल : मादक पदार्थ, अन्न र फलफुलबाट तयार गरिएका पेय पदार्थ

विज्ञासा : ज्ञानप्रतिको उत्सुकता

बेहोसी : होस नभएको

वेचैनी : चैन नभएर छटपटि भएको

विज्ञापन : उत्पादन र सेवाको संन्देश

सोमरस : मद्यपान

परिच्छेद दुई : सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन

२.१ सैद्धान्तिक साहित्यको पुनरावलोकन

नेपाली बृहत शब्दकोश अनुसार मद्यपानको अर्थ यस प्रकार दिएको छ, “मद्य संस्कृत शब्दबाट आएको हो जसको अर्थ रक्सी, जाँड आदि मादक पेय पदार्थ, मदिरा, सराब” छ भने मद्यपानको अर्थ जाँड, रक्सी आदि मादक पदार्थ सेवन गर्ने काम, मदिराको पान भन्ने देखाइएको छ (बृहत शब्दकोश २०६७, सातौँ सं.)। यस बाट प्रष्ट हुन्छ, जाँड रक्सी जसलाई मानिसले नसा प्राप्त गर्ने अभिप्रायले सेवन गर्दछ भने त्यसलाई मद्यपान भनिन्छ र यस अध्ययनमा मद्यपानलाई समेटिएकोले सम्बन्धित विषय वस्तु संग मेल खान जान्छ ।

शिक्षक निर्देशिका ले दिएको परिभाषा अनुसार “जाँड रक्सी पिउने कार्यलाई मद्यपान भनिन्छ र सुर्ति तथा सुर्तिजन्य पदार्थ धुवाँका रूपमा सेवन गर्ने कार्यलाई धूम्रपान भनिन्छ ।” (शिक्षक निर्देशिका २०७०)। यो कुरा यस अध्ययनको मद्यपान र धूम्रपान सम्बन्धी विषयवस्तुसँग मिल्न जान्छ ।

बरुवाल र साथीहरु का अनुसार साधारण अर्थमा धुवाँको सेवन गर्नु नै धूम्रपान हो । सूर्तिजन्य पदार्थहरु Tobacco Leaf बाट तयार हुन्छ । सूर्तिजन्य पदार्थहरु मानिसहरुले धुवाँको रूपमा लिने हुनाले धूम्रपान भन्ने शब्द बढी प्रचलित छ । चुरोट, बिँडी तथा तमाखुको प्रयोग धूम्रपानको रूपमा गरिन्छ भने खैनी, सुर्ती र सर्तीजन्य पाउडरहरु चुस्ने र सुँघ्ने गरिन्छ । चुरोट तथा सुर्तीजन्य पदार्थमा ४००० भन्दा बढी प्रकारका रासायनिक वस्तुहरु मिसिएका हुन्छन् । त्यसमध्ये २०० प्रकारका रासायनिक वस्तुहरु मानव स्वास्थ्यका लागि खतरनाक मानिएका छन् । यस्ता रासायनिक वस्तुहरुमा हाइड्रोकार्बन (Hydrocarbon) निकोटिन (Nicotin), फरमल डिहाइड (Fermal dihyde) र Carcinogens लाई मुख्य मानिएको छ जस मध्ये Carcinogens ले मानिसमा क्यान्सर गराउने गर्दछ (बरुवाल र साथीहरु २०६६)। कुनैपनि माध्यम बाट धुवाँको सेवन गर्नु नै धूम्रपान हो । विशेषतः सूर्तीजन्य पदार्थहरु मानिसहरुले धुवाँको रूपमा लिने हुनाले धूम्रपान भन्ने शब्द बढी प्रचलित छ । सूर्तीजन्य पदार्थहरुमा रहेका विभिन्न प्रकारका रासायनिक वस्तुहरु मानव स्वास्थ्यका लागि खतरनाक मानिएका छन् र त्यसको असर साथै प्रभाव यस अध्ययनको विषयवस्तुसँग मिल्न जान्छ ।

मानिस एक सामाजिक प्राणी भएकाले गाउँ, समाज, परिवारमा मान्दै र गर्दै आएका चालचलन र मान्यताको परम्परालाई हामी सबैले पछ्याइ आई रहेका छौ । हाम्रो परम्परा, देवी देवतालाई बुझाउनु पर्ने चलन मान्यतालाई मान्दै गरिने प्रयोगलाई दैवी सिद्धान्तको रूपमा लिन सकिन्छ । देवताको पालादेखि नै अल्कोहललाई सोमरसको रूपमा प्रयोग गर्दै आएको हुनाले पनि यो अध्ययन दैवी सिद्धान्तमा आधारित रहेको छ (नवराज २०६८) । बाउ, बाजेले प्रयोग गर्दै आएकोले पछिको पिढी वा सन्तानले पनि प्रयोग गरेको देखिन्छ । यसरी प्रयोग गर्नेको संख्या बढ्दै जादा अहिले दैनिक उपयोग गर्ने धेरै नै रहेका कारण यो एक व्यापारको रूपमा पनि राम्रोसँग फस्टाएको छ ।

२.२ आनुभाषिक साहित्यको पुनरावलोकन

अनुसन्धानमा साहित्य समीक्षाले अनुसन्धानसँग सम्बन्धित स्थापित तथ्य र मान्यतासँग अनुसन्धान कार्यलाई साक्षात्कार गराउँछ । जति राम्रो अध्ययन विषयवस्तुसँग सम्बन्धित पूर्व अध्ययनको जानकारी हुन्छ, त्यति नै अनुसन्धानको श्रेष्ठता कायम हुन्छ । अनुसन्धानका लागि आवश्यक सैद्धान्तिक अवधारणा तथा ढाँचाको लागि साहित्य समीक्षाको जरुरत पर्दछ ।

धूमपानको प्रयोग गर्नलाई किशोर किशोरीहरूले आफु परिपक्व हुनुको रूपमा बुझ्ने गरेको पाइन्छ । धूमपानलाई किशोरकिशोरीहरूले आफुमा वयस्कपना देखा परेको भानकारूपमा ग्रहण गर्ने अभ्यास रहेको पाइन्छ । किशोरकिशोरीहरूकाले वयस्कको देखासिकीका रूपमा नक्कल गरेको धूमपान र सुती सेवन क्रमश एक जनाबाट साथी समूहमा फैलदै जान्छ र पछि यो आदतको रूपमा विकास हुने गरेको पाइन्छ । कतिपय अवस्थामा धूमपानलाई किशोरकिशोरीहरूले स्व : पहिचान र वयस्कहरूसँग सम्बन्ध स्थापित गर्ने हेतुकारूपमा समेत लिने गरेको पाइन्छ । वयस्कको व्यवहार नक्कलको प्रभावले किशोर किशोरीमा यस्तो लतको विकास हुने देखिन्छ । यस अध्ययन मद्यपान तथा धूमपान सम्बन्धी रहेको र यो प्रतिवेदनमा किशोर किशोरीहरूको धूमपान सेवन गरी कुलतमा पर्ने, लतमा फस्ने कुरा उल्लेख गरिएको छ जुन यस अध्ययनमा मिल्न गएको छ (WHO २००८)। किशोरीहरूले वयस्कको देखासिकीका रूपमा नक्कल गरेको धूमपान र सुती सेवन क्रमश एक जनाबाट साथी समूहमा फैलदै जान्छ र पछि यो आदतको रूपमा विकास हुने गरेको पाइन्छ र उनिहरू गर्भवति अवस्थामा रहदापनि त्यस आदतलाई छोड्न सकेको पाइदैन सोहि विषय वस्तु यस अध्ययनको धूमपान सेवन गर्नुको कारण संग मिल्न जान्छ ।

कतिपय किशोर किशोरीहरूले चुरोट सेवनलाई आनन्ददायी, मनोरञ्जनपूर्ण र रमाइलो व्यवहारका रूपमा लिने गर्दछन् । चुरोटले रमाइलो एवम् सुखद् समयको मनोरञ्जन तथा दुखदायी अवस्थामा तनावबाट मुक्त गर्ने विश्वास किशोर किशोरीको रहेको पाइन्छ । यसले किशोर किशोरीहरूलाई समूहमा स्थापित हुन सजिलो महसुस गर्ने कुरा अध्ययनले देखाउँछ । सुर्तीजन्य पदार्थमा ४,६०० प्रकारका रसायन तथा ६७ प्रकारका Toxic हरू पाइन्छ जसले फोक्सो, ब्रोडकाइटिस, क्यान्सर, मुखको क्यान्सर, मुटु सम्बन्धी रोग, दम, क्षयरोग, शारीरिक दुर्बलता लगायतका धेरै रोग तथा स्वास्थ्य सम्बन्धी समस्याहरू बढाउँछ । आमाले धूमपान गर्दा उसको बच्चा कम तौलको जन्मने, दुर्बल जन्मने, जन्मदैं निमोनिया , श्वासप्रश्वास समस्या , क्षयरोग आदि हुने हुन्छ (WHO२०१२)। यस अध्ययनले स्वास्थ्यलाई मद्यपानले पार्ने विभिन्न असरसँग सम्बन्ध राखेको छ जुन यस शोधपत्रको मद्यपानको प्रभाव र असर सँग मिल्न जान्छ ।

अमेरिकी रोग नियन्त्रण केन्द्र (US centre for disease control) ले बताए अनुसार धूमपान गर्नेको आसपासमा रहने Passive smoker हरूमा समेत धूमपानले Active smoker मा पार्ने सबै असरहरू देखिने गर्दछ । काठमान्डौका किशोर किशोरीहरूमा गरेको अध्ययनले सुर्तीजन्य पदार्थको प्रयोग बढ्दै जाँदा किशोर किशोरी अन्य लागु पदार्थको दुर्व्यसनमा समेत फस्ने गरेको पाइयो । सुर्तीजन्य पदार्थमा पाइने निकोटिन लगायतका रसायनले खाना अरुचि हुने, शारीरिक दुर्बलता जस्ता समस्या देखिन्छ । अमेरिकन क्यान्सर सोसाइटीले संसारमा क्यान्सर रोगको सबैभन्दा प्रमुख कारण धूमपान तथा सुर्ती सेवनलाई मानेको छ (राष्ट्रिय स्वास्थ्य अनुसन्धान केन्द्रमा२००९)।यो कुरा यस अध्ययनको धूमपान तथा सुर्ती सेवनबाट सृजित समस्या भन्ने विषयसँग मिल्न जान्छ

नेपालमा १०० भन्दा बढी जाती तथा जनजातिको उपस्थिति रहेको छ । ती जातिहरूमध्ये नेवार, राई, लिम्बु, शेर्पा, मगर, विश्वकर्मा, मरिक लगायतका खासगरी जनजातिहरूमा अल्कोहल वा मद्यपानलाई सांस्कृतिक रूपमा स्वीकार्य गरेकाले किशोर किशोरीहरूले सामाजिकीकरणको प्रक्रियाका रूपमा मद्यपानलाई स्वीकार गरेको पाइन्छ । प्रो. गोपाल सिंह नेपालीले द नेवार कृतिमा गरेको काठमाडौँ उपत्यका नेवारको सांस्कृतिक जीवनको अध्ययनमा मानिस जन्मदा, व्रतबन्ध, विवाह, इही, बान्हतेगु तथा मृत्यु संस्कारमा समेत

अल्कोहललाई सांस्कृतिक पेयकोरूपमा ग्रहण गरिन्छ (जनगणना २०६८) । यो अध्ययनले सामाजिकीकरण र सांस्कृतिक क्षेत्रकोरूपमा पनि व्याख्या गरेको छ जुन यस अध्ययनमा पनि उल्लेख गरिएको छ

किशोर किशोरीमा प्रवेश गर्दा आउने तीव्र परिवर्तनको कारणले आफु पनि वयस्क जस्तै देखिनका लागि वयस्क अनुकूल व्यवहार प्रदर्शन गर्न किशोरहरूले अल्कोहलको सेवन शुरु गर्दछन् । साथी समूहमा एउटाले भने पछि लहैलहैमा सिको गर्छ जाँहा यस्मा रहने नसाले विस्तारै आदतको निर्माण हुने गर्दछ । किशोर किशोरीले अल्कोहललाई रमाइलो गर्न, तनाव मुक्त हुने, साथीको भनाई राखिदिने, भेटघाटको अवस्था जुटाउने रूपमा ग्रहण गरेको पाइन्छ । (तिवारी २०६९) । किशोरीहरू वयस्क भएको र साथीभाईको लहैलहैमा बिग्रने कुरा दुवै अध्ययनको विषयभिन्न रहेको छ ।

सामाजिक अपराध सम्बन्धी एक अध्ययनले १६ वर्ष तलका किशोर किशोरीहरूले गर्ने बाल अपराध तथा दूस्कृतिमा ६०% भन्दा बढी अल्कोहलको प्रयोग पछि आएको मानसिक अवस्था जिम्मेवार रहेको पाइयो । उक्त अध्ययनले अल्कोहल जँहा जसले जति पनि खरिद बिक्री, सेवन गर्न पाउने कारणले किशोर किशोरीमा यसको आदत बढेको देखियो । (राज भण्डारी २०७०) । यस अध्ययनमा आदतसँगै मानसिक अवस्थाको कुरा जोडिएको छ जुन यस अध्ययनको प्रभाव पार्ने कुरासँग मिल्न पुगेको छ ।

चितवन पदमपुर गा.वि.स. मा २०० किशोरकिशोरको धूमपान सम्बन्धी अध्ययनमा १३० जना अर्थात ६५% केटाकेटी कुनै न कुनै रूपमा धूमपानको सेवन कम्तिमा एक पटक गरेको पाइयो । जसमध्ये ४२ जना भण्डै २०% ले पटक- पटक सुर्तीजन्य पदार्थ सेवन गरेको पाइयो(आचार्य २००९) । यो विषय यस अध्ययनको धूमपान प्रयोगको अवस्थासँग सम्बन्धित छ ।

'खानपानको आदत तथा स्वास्थ्य अवस्था'शीर्षकमा मध्यपुर थिमी नगरपालिकामा गरेको अध्ययनले ८२% नेवारी समुदायका किशोर किशोरीले कम्तीमा ५ पटक भन्दा बढी

अल्कोहल सेवन गरेको देखियो । यो कुरा यस अध्ययनको मद्यपान प्रयोगको अवस्थासँग सम्बन्धित छ ।

त्यसैगरी अनुसन्धानमा साहित्य समीक्षाले पूराना सत्य तथ्य कुराहरू पत्ता लगाई नयाँ नयाँ कुराहरू पत्ता लगाउन सहयोग पुऱ्याउँदछ । अनुसन्धानका लागि सैद्धान्तिक अवधारणा तथा ढाँचाको लागि साहित्य समीक्षाको जरुरत पर्दछ (कार्की २००९)।

राष्ट्रिय स्वास्थ्य अनुसन्धानद्वारा संकलित गरिएको पदमपुर गा.वि.स.को सुर्ती सेवन सम्बन्धी एक अध्ययनमा सुर्ती सेवन गर्दा ६० प्रतिशतले आनन्दको महशुस हुने कुरा बताएको अध्ययनमा उल्लेख रहेको पाइन्छ । यसले किशोर किशोरीहरूलाई समूहमा स्थापित हुन सजिलो महशुस गर्ने कुरा अध्ययनले देखाउँछ (आचार्य २००९)। यो विषय सामाजिक सम्बन्धसँग सम्बन्धित रहेको छ जुन कुरा यस अध्ययनमा मिल्दछ ।

सामुदायिक स्वास्थ्य सम्बन्धी अन्तराष्ट्रिय जर्नलका अनुसार यदि व्यक्ति व्यक्तिमा स्वास्थ्य सम्बन्धी खलल मच्चिएमा समुदायमा स्वास्थ्य सम्बन्धी खलल बढ्दै जान्छ त्यसैले सामुदायिक स्वास्थ्य सम्बन्धी पुस्तक प्रकाशित गरी समुदायमा स्वास्थ्य सम्बन्धी जानकारी प्रदान गरी किशोर किशोरीहरूमा धूमपान तथा मद्यपानको लतबाट टाढा राख्न मदत पुऱ्याएको देखिन्छ (WHO२००५) । यो जर्नलले सामुदायिक स्वास्थ्य सम्बन्धित विषयको उल्लेख गरेको पाइयो, जुन यस अध्ययनको सामुदायिक स्वास्थ्यसँग सम्बन्धित रहेको छ ।

धूमपानको प्रयोग गर्दा किशोर किशोरीहरू आफूलाई ठूलो भएको वा परिपक्व भएको महशुस गरेको पाइन्छ । अरुको देखासिकी, साथी संगत, ठूला बडाले धूमपान गरेको देखेर सिकी किशोर किशोरीहरू सानै उमेरदेखि नकारात्मक क्रियाकलाप गर्न सुरु गरेको पाइन्छ । एकातिर अज्ञानता, अशिक्षा र संगतले पनि धूमपान तथा मद्यपान गर्ने किशोर किशोरीहरूको संख्या बढी रहेको देखिन्छ । यस अध्ययनमा देखासिकी गर्ने र अज्ञान, अशिक्षाको कारण यस लतमा फसेको भन्ने कुरा एउटै रहेको छ ।

युवाहरूमा अल्कोहलको प्रयोग सम्बन्धी एक अध्ययनमा अल्कोहलको प्रयोग समाजमा रहेका व्यक्तिहरूको छाडा प्रवृत्तिले गर्दा किशोर किशोरीमा मद्यपानको लत लागेको देखिन्छ ।

विभिन्न साथीसंगतबाट ४० प्रतिशत, तनावबाट मुक्त हुनका लागि मद्यपान प्रयोग गर्ने ३० प्रतिशत र आनन्दको महशुस हुन्छ भन्नेमा ३० प्रतिशत रहेको देखिन्छ (WHO२००७) । समाजको छाडा प्रवृत्तिको सिको, तनावलाई कम गर्न, आनन्दको लागि भन्ने कुरा दुवै अध्ययनको विषयभित्र पर्दछ,

सुनसरी जिल्लामा सुर्तीजन्य पदार्थको सेवन गर्नेको संख्या कसको बढी रहेको छ भनी अध्ययन अनुसन्धान गर्दा पुरुष भन्दा महिला नै बढी रहेको देखिन्छ । स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान धरान नेपालले गरेको अनुसन्धानमा सुर्तीजन्य पदार्थको प्रयोगले के कस्तो असर पुऱ्याएको छ भनी अनुसन्धान गर्दा महिलाले कुनै असर नगरेको भन्नेमा १५ प्रतिशत र असर गरेको पाइयो भन्नेमा ७० प्रतिशत रहेको देखिन्छ (निरौला २००४) । यो अध्ययनमा धूमपान तथा मद्यपानको असरको कुरा उल्लेख छ जुन यस अध्ययनसँग पनि मिल्न जान्छ ।

पाल्पा जिल्लामा किशोर किशोरीहरूमा धूमपान तथा मद्यपान सम्बन्धी ज्ञान तथा प्रयोगको अवस्था अध्ययन गर्दा मद्यपान भन्दा धूमपान बढी गर्ने किशोर किशोरीहरूको संख्या बढी रहेको पाइएको छ भने धूमपान गर्ने किशोर किशोरीहरूमा १२ वर्ष देखि १९ वर्षसम्म रहेको देखिन्छ भने मद्यपान गर्ने किशोर किशोरीहरूमा १५ वर्ष भन्दा माथि १९ वर्ष सम्म रहेको देखिन्छ (आचार्य, २००९) । दुवै अध्ययनमा ज्ञान तथा प्रयोगको अवस्था भन्ने शीर्षक उस्तै रहेको छ,

२.३ साहित्य पुनरावलोकनको उपादेयता

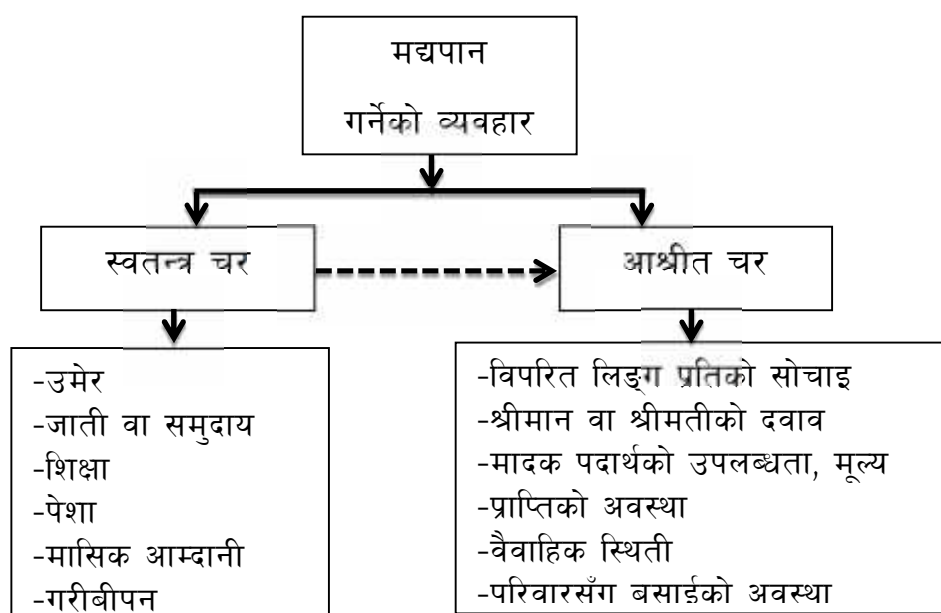
- क) साहित्य पुनरावलोकनको अध्ययनले अवधारणात्मक ढाँचा निर्माण गर्न सहयोग गर्दछ ।
- ख) साहित्यहरूको पुनरावलोकनले अनुसन्धानकर्तालाई आफूले छनोट गरेको समस्यामा के कति अनुसन्धानहरू भएका छन् जानकारी लिन र कुन कुरालाई पुराना अनुसन्धानले समेट्न सकेका छैनन् सो स्पष्ट गराउँदछ ।
- ग) विभिन्न अनुसन्धानका परिणामहरूबीच देखिएका मतान्तरहरू पत्ता लगाउन सघाउ पुऱ्याउँदछ ।

घ) साहित्यको पुनरावलोकनले अनुसन्धानकर्तालाई उसको अनुसन्धानको औचित्य प्रष्ट पार्न पनि मद्दत गर्दछ ।

२.३ अवधारणात्मक ढाँचा

मद्यपान तथा धूमपान गर्ने मानिसहरूको व्यवहारलाई विभिन्न तत्वहरूले प्रभाव पार्ने गर्दछन् । जसलाई दुई चरमा विभाजन गरी तलको आरेखमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

चित्र नं.१ : मद्यपान तथा धूमपान गर्नेको व्यवहारमा प्रभाव

मद्यपान तथा धूमपान गर्नेको व्यवहारलाई प्रभाव पार्ने तत्वलाई दुई चरमा विभाजन गरी हेरिएको छ । जसमा स्वतन्त्र चर र आश्रीत चर रहेका छन् । स्वतन्त्र चरमा पहिलो पक्ष वा स्वयम आफै आफ्नै कारणबाट स्वस्फुर्त यो सेवन गर्दछ भने आश्रीत चरमा दोस्रो पक्ष वा परिवार, साथीभाई, श्रीमती, समाज आदीको देखासिकी, करकाप, आदिको कारण सेवन गर्दछ । स्वतन्त्र चर अन्तर्गत उमेर, जाति वा समुदाय, पेशा, शिक्षा, मासिक आम्दानी, गरिबीपन जस्ता कुराहरू पर्दछन् । आश्रीत चर अन्तर्गत मादक पदार्थको उपलब्धता, मूल्य, विपरीत लिङ्ग प्रतिको सोचाइ, श्रीमान वा श्रीमतीको दबाव, मादक पदार्थको प्राप्तिको अवस्था जस्ता कुराहरू पर्दछन् ।

परिच्छेद तीन : अध्ययन विधि

अध्ययनको उद्देश्य पूरा गर्नका लागि अनुसन्धान पद्धतिको महत्त्वपूर्ण भूमिका हुन्छ । यसले अध्ययनका उद्देश्यलाई पूरा गर्न सजिलो पार्छ । सम्पूर्ण अनुसन्धान पद्धतिमा तथ्याङ्क सङ्कलन, नमुना छनोट प्रक्रिया र अन्य तरिकाहरूको वर्णन तल गरिएको छ ।

३.१ अनुसन्धान ढाँचा

यस अध्ययनमा मुख्य रूपमा विषयवस्तुलाई व्याख्यात्मक रूपमा प्रष्ट्याउने प्रयत्न गरिएको छ । मुल विषयमा केन्द्रित रहेर प्राप्त विवरणहरूको व्याख्या गर्नुका साथै गर्भवति महिलाहरूकासम्बन्धमा शैक्षिक स्थिति, विवाहको उमेर, धार्मिक पक्ष, सुत्केरी अभ्यासको स्थिति, धार्मिक पृष्ठभूमिदेखि सामाजिक अवधारणाहरू तथा सरकारी नीतिहरूकोबारेमा समेत उजागर गर्ने प्रयत्न गरिने हुँदा गर्भवति महिलाहरूमा यो अध्ययन केन्द्रीत रहेको छ । अनुसन्धान विधि अन्तर्गत परिमाणात्मक अनुसन्धानलाई छनोटको मुख्य आधार बनाई व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ ।

३.२ अध्ययनको जनसङ्ख्या

यो अध्ययनमा मोरङ जिल्ला पथरीशनिश्चरे न.पा. ३ अन्तर्गतका गर्भवती महिलाहरू अध्ययनको जनसंख्या रहने छन् । समुदायका गर्भवति महिलाहरूमा धुमपानकोलतदेखिएकाले उक्त क्षेत्रका ८० गर्भवति महिलाहरू अध्ययनको जनसंख्याको रूपमा समेटिएको छ । यसरी अध्ययनको जनसंख्याकोरूपमा गर्भवति महिलालाई समेट्ने क्रममा ३२ ब्राम्हण र २४ मंगोलियन १० आदिवासि र बाँकी १४ अन्य जात जातिका गर्भवति महिलाहरूलाई लिएको छ ।

३.३ नमुनाको आकार र नमुना छनौट विधि

कुनै पनि क्षेत्रको आवश्यक तथ्याङ्क सङ्कलनको लागि तथा अध्ययन अनुसन्धान गर्नका लागि निश्चित जनसङ्ख्या तथा ठाउँको प्रमुख समस्या पहिचान गर्न आवश्यक हुन्छ । प्रस्तुत अध्ययन मोरङ जिल्ला पथरीशनिश्चरे न.पा. ३ अन्तर्गतका ८० गर्भवती महिलाहरू लाई अनुसन्धानमा संलग्न गरिएको छ ।

३.४ तथ्याङ्क संकलनका साधन

तथ्याङ्कलाई भरपर्दो, विश्वसनीय र स्तरीय बनाउनका लागि त्यसमा प्रयोग हुने तथ्याङ्क संकलनका विधि, प्रक्रिया पनि महत्वपूर्ण हुन्छन् । यस अध्ययनमा अन्तर्वार्ता सूची र अवलोकन रुजु सूचि लाई तथ्याङ्क संकलनको साधन तथा विधिको रूपमा प्रयोग गरिएको छ ।

३.५ तथ्याङ्क संकलन प्रक्रिया

तथ्याङ्क संकलनका लागि अनुसन्धानकर्ता नगरपालिका तथा स्वास्थ्य चौकी कार्यालयमा गएर अनुसन्धानको उद्देश्य बताई आवश्यक सूचना, तथ्याङ्क लिनका लागि अनुमति लिने र छनौट गरिएका नमुनासँग सम्पर्क गरी तथ्याङ्क संकलन गरिने छ ।

३.६ तथ्याङ्कको व्याख्या र प्रस्तुति

सर्वप्रथम सहभागीबाट संकलन गरिएका तथ्याङ्कलाई सम्पादन गरियो । त्यसपछि तथ्याङ्क विश्लेषणका लागि विभिन्न तथ्याङ्कशास्त्रीय विधि अवलम्बन गरियो र त्यसलाई तालिका, प्रतिशत र पाई चार्ट सहितमा प्रस्तुत गरी विश्लेषण गरिने छ ।

परिच्छेद चार : नतिजा र छलफल

तथ्याङ्क संकलन पश्चात प्राप्त सूचना तथा तथ्याङ्कहरूलाई वर्गीकरण, सम्पादन, तालिकीकरण गरे पश्चात यस परिच्छेदमा विश्लेषण एवं प्रस्तुतीकरण गरिएको छ । तथ्याङ्कहरूको विश्लेषण र प्रस्तुतीकरणका लागि तालिका, ग्राफ तथा चार्टहरूको प्रयोग गरी सबैलाई बोधगम्य बनाउने गरी गरिएको छ ।

४.१ सामाजिक जनसाङ्ख्यिक अवस्था

उत्तरदाताहरूको धार्मिक, शैक्षिक अवस्था, पेशागत, सांस्कृतिक अवस्थाहरूले मद्यपान गर्ने कुरामा प्रत्यक्ष एवं अप्रत्यक्ष प्रभाव पारेको हुन्छ । यिनै तथ्यहरूलाई मध्यनजर गर्दै अनुसन्धानमा उत्तरदाताको सामाजिक सांस्कृतिक अवस्था सम्बन्धी सूची तयार गरी अनुसन्धान गरिएको छ ।

४.१.१ उत्तरदाताको उमेरगत अवस्था

अनुसन्धानमा १७-३६ वर्ष समूहका ८० जना गर्भवति महिलाहरूलाई लिइएको थियो । जसलाई ४/४ वर्षको फरकको उमेर समूहमा निम्नानुसार वर्गीकरण गरिएको छ :

तालिका नं. ४.१ : उत्तरदाताहरूको उमेर समूह अनुसारको अवस्था

सि.नं.	उत्तरदाताको उमेर	उत्तरदाताको संख्या	प्रतिशत (%)
१.	१७-२०	८	१०
२.	२१-२४	१६	२०
३.	२५-२८	२२	२७.५
४.	२९-३२	१८	२२.५
५.	३३-३६	१६	२०
जम्मा		८०	१००

माथिको तालिका नं. ४.१ मा प्रस्तुत गरिए अनुसार ८० जना उत्तरदाता मध्ये १०प्रतिशत,१७-२० वर्ष उमेर समूहका रहेका थिए त्यसैगरी २१-२४ वर्ष उमेर समूहमा २० प्रतिशत, २५-२८ वर्ष उमेर समूहमा २७.५ प्रतिशत, २९-३२ वर्ष उमेर समूहमा २२.५ प्रतिशत र ३३-३६ वर्ष उमेर समूहमा २० प्रतिशत रहेका थिए । माथिको तालिका अनुसार २५-२८ वर्ष उमेर समूहका सबै भन्दा बढी सहभागिता देखाउँछ, भने सबैभन्दा कम १७-२० वर्ष उमेर समूहको देखाउँछ ।

४.१.२ उत्तरदाताहरूको धार्मिक अवस्था

नेपाल बहुजाती, बहुभाषिक, बहुधार्मिक एवं बहुसांस्कृतिक देश हो । थोरै भूभागमा धेरै जनजातिहरूको बसोवास रहनु नेपालको पहिचान हो । वि.सं. २०६८ को जनगणना अनुसार नेपालमा झण्डै १०० प्रकारका जनजातिहरूले बसोवास रहेको छ । यस अध्ययनको क्षेत्रमा रहेका नमुना छनोटमा परेका गर्भवति महिलाहरूको धार्मिक अवस्था निम्न अनुसार रहेको छ

तालिका ४.२ उत्तरदाताहरूको धार्मिक अवस्था

धर्म	संख्या	प्रतिशत
हिन्दु	५३	६६.२५
बौद्ध	१९	२३.७५
क्रिश्चियन	८	१०
जम्मा	८०	१००

माथिको तालिकाको अध्ययनमा समेटिएका उत्तरदाताहरू मध्ये ६६.२५ प्रतिशत हिन्दु धर्मदमान्ने पाइए भने २३.७५ प्रतिशत बौद्ध धर्म र क्रिश्चियनधर्मावलम्बी १० प्रतिशत रहेका पाइयो । यसमा बौद्ध धर्म मान्ने क्रिश्चियन धर्म मान्नेको तुलनामा २.३३ गुणा बढी देखियो भने हिन्दु मान्ने बौद्धको तुलनामा २.३२ गुणा बढी रहेको देखिन्छ ।

४.१.३ उत्तरदाताहरूको शैक्षिक अवस्था

शिक्षालाई आजको सन्दर्भमा प्रमुख आवश्यकताका रूपमा लिने गरिन्छ । हिजो आधारभूत शिक्षामात्र जीवन निवार्हका लागि पर्याप्त थियो तर आज गुणस्तरीय र प्रतिस्पर्धा शिक्षाले मात्र व्यक्तिको सर्वाङ्गण आवश्यकता पुरा गर्न सक्छ । धूमपान, मद्यपान जस्ता कुराहरूमा

शिक्षा र चेतनाले महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको पाइन्छ । यस अनुसन्धानमा संलग्न गराइएका उत्तरदाताहरूको शैक्षिक अवस्थालाई निम्न स्तम्भ चित्रमा देखाइएको छ ।

तालिका नं. : ४.३ उत्तरदाताको शैक्षिक स्तर

शैक्षिक स्तर	संख्या	प्रतिशत
आधारभूत	२१	२६.२५
माध्यमिक	२७	३३.७५
उच्च शिक्षा	१६	२०
साधारण	१६	२०
जम्मा	८०	१००

माथिका चित्रमा देखाइए जस्तै ८०जना उत्तरदाताहरू मध्ये २६.२५ प्रतिशत ले आधारभूत तह पुरा गरेको पाइयो, त्यस्तै माध्यमिक तह पुरा गर्ने ३३.७५ प्रतिशत, उच्च शिक्षा तहका र सामान्य साक्षर २०/२० प्रतिशत पाइयो ।

४.१.४ उत्तरदाताको जातिय अवस्था

ब्राम्हण, मंगोलियन, आदिवासि र अन्य जात जातिका महिलाहरूमा उनीहरूको आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक जीवनको भूमिका, अधिकार, प्राथमिकता, दायित्वमा समेत भिन्नता रहेको पाइन्छ । धूमपान तथा मद्यपान जस्तो आदतमा ब्राम्हणमहिलाको तुलनामा मंगोलियनमहिलाकोसंलग्नता केही बढी पाइन्छ । यस अनुसन्धानमा संलग्न गराइएका गर्भवति महिलाकोजातिय अवस्था निम्न अनुसार रहेको छः

तालिका नं. ४.४ : उत्तरदाताको जातिय अवस्था

सि.नं.	जात जाति	उत्तरदाताको संख्या	प्रतिशत (%)
१.	ब्राम्हण	३२	४०
२.	मंगोलियन	२४	३०
३	आदिवासि	१०	१२.५
४	अन्य	१४	१७.५
	जम्मा	८०	१००

यस अध्ययनमा संलग्न गर्भवति महिलामा ८० जना मध्ये ४० प्रतिशत ब्राम्हण ३० प्रतिशत मंगोलियन, १२.५ प्रतिशत आदिवासि र १७.५ अन्य जात जातिका महिलाहरु रहेका छन्।

४.१.५ उत्तरदाताको पेशागत अवस्था

पेशागत अवस्था व्यक्तिको शिक्षा, क्षमता, अवसरसँग सम्बन्धित छ । सामाजिक व्यवहार, बानी, स्वास्थ्य सम्बन्धी आदत र अवस्थसँग समेत पेशागत अवस्था सम्बन्धित रहेको हुन्छ । यस अध्ययनमा समावेश गरिएका उत्तरदाताहरुको पेशागत अवस्था निम्नानुसार रहेको पाइयो ।

तालिका नं. ४.५ : उत्तरदाताको पेशागत अवस्था

सि.नं.	उत्तरदाताको पेशागत अवस्था	उत्तरदाताको संख्या	प्रतिशत (%)
१.	व्यापार/व्यवसाय	११	१३.७५
२.	कृषि	३२	४०
३	परम्परागत पारिवारीक पेशा	१६	२०
४	दैनिक/मासिक नोकरी	२१	२६.२५
जम्मा		८०	१००

माथिको तालिकामा प्रस्तुत गरे बमोजिम यस अध्ययनमा संलग्न गराइएका व्यक्तिहरु व्यापार व्यवसायमा संलग्न प्रतिशत १३.७५ प्रतिशत रहेको पाइयो । नेपालमा समग्र जनसङ्ख्यामा ६४ प्रतिशत भन्दा बढी कृषिमा निर्भर रहेता पनि बढ्दो शहरी कारणले खेतीयोग्य जमीन क्रमशः कक्रिट घरबस्तीमा परिवर्तन हुने क्रमसँगै कृषि कार्यमा लाग्ने जनसंख्या समेत घट्दै गएको पाइन्छ । यस अध्ययनमा समावेश गर्भवति महिला मध्ये ४० प्रतिशत कृषिमा, २० प्रतिशत सिकर्मी, डकर्मी, फलामका औजार बनाउने लगायतका परम्परागत पेशामा संलग्न रहेको पाइयो । २६.२५ प्रतिशतको पेशागत संलग्नता दैनिक मासिक नोकरी तथा ज्यालादारी रहेको पाइयो ।

४.१.६ उत्तरदाताको पारिवारीक आर्थिक अवस्था

परिवारको आर्थिक अवस्थाले व्यक्तिको सामाजिक, सांस्कृतिक र शैक्षिक जीवनमा प्रत्यक्ष प्रभाव पारेको हुन्छ । यस अनुसन्धानमा पनि परिवारको आर्थिक पक्षलाई महत्वका साथ अध्ययन गरिएको छ । जसलाई तलको तालिकामा हेर्न सकिन्छ :

तालिका नं. ४.६ : उत्तरदाताको पारिवारीक आर्थिक अवस्था

सि.नं.	आम्दानी (रु. प्रति महिना)	उत्तरदाताको संख्या	प्रतिशत (%)
१.	१०,००० भन्दा कम	३२	४०
२.	१०,०००-१५,०००	१९	२३.७५
३	१५,००१-२०,०००	१३	१६.२५
४	२०,००० भन्दा बढी	१६	२०
	जम्मा	८०	१००

अनुसन्धानमा संलग्न गराइएका गर्भवति महिला मध्ये ४० प्रतिशत परिवारको आम्दानी मासिक रु. १०,०००- भन्दा कम रहेको पाइयो । त्यसैगरी २३.७५ प्रतिशत परिवारको मासिक आम्दानी १०,०००-१५,०००, १६.२५ प्रतिशत परिवारको मासिक आम्दानी १५,०००-२०,००० र २० प्रतिशत परिवारको मासिक आम्दानी २०,००० भन्दा बढी पाइयो

४.२ मद्यपान र धूमपान सम्बन्धी ज्ञान तथा व्यवहार

धूमपान स्वास्थ्यको दृष्टिकोणले हानीकारक मानिन्छ, विभिन्न खाले सामाजिक परिवेशमा धूमपानलाई सबै समुदायमा अस्विकार्य नमानिने कारणले धूमपान सम्बन्धी सामाजिक, सांस्कृतिक धारणा त्यति नकारात्मक पाइदैन ।

अर्कोतर्फ मद्यपानलाई समेत विभिन्न जनजाति तथा जातीय समूहमा मद्यपानलाई सांस्कृतिक पेयका रूपमा लिईने कारणले गर्भवति महिलाहरूले समेत विस्तारै लतका रूपमा यसको प्रयोग गर्ने गरेको पाइन्छ ।

सुर्तीजन्य पदार्थ जस्तै खैनी, चुरोट, बिडी आदिले श्वासप्रश्वास सम्बन्धी विभिन्न समस्या जस्तै ब्रोडकाइटिस, दम तथा मुख, फोक्सोको क्यान्सर देखि क्षयरोगसम्मका स्वास्थ्य समस्या देखिन्छ भन्ने ज्ञान शतप्रतिशत उत्तरदातामा पाइयो । त्यसैगरी मद्यपानका कारणले सृजित हुने स्वास्थ्य समस्या तथा रोग सम्बन्धी जानकारी पनि सबैमा रहेको पाइयो ।

४.२.१ अतिथिको सत्कारमा मद्यपान

पूर्वीय सभ्यताले अतिथिलाई भगवानको दर्जा दिएको पाइन्छ । 'अतिथि देवो भवः' भनी अतिथि सत्कारलाई सभ्यताको एउटा हिस्सा मानिएको छ । जनजाति तथा दलित समाजमा मद्यपानलाई सांस्कृतिक, सामाजिक रूपमा स्वीकार्य मानिएकोले घरमा आएका पाहुनालाई जाँड, रक्सी आदिले सत्कार गर्ने गरेको पाइयो । त्यसैगरी चुरोट , बिँडीसमेत पाहुना सत्कारका लागि प्रयोग गर्ने गरेको पाइयो ।

४.२.२ सुर्ती, खैनी तथा चुरोट प्रयोगकर्ताको अवस्था

सुर्ती तथा धूमपान सेवन स्वास्थ्यका दृष्टिकोणले निकै हानिकारक मानिन्छ । यसले शरीरका विभिन्न अङ्गहरूमा असर गर्ने र शारीरिक सक्षमता घटाउने गर्दछ । अझ गर्भवति महिलाले लामो समयसम्म धूमपानको सेवनले विभिन्न खाले रोगहरू तथा मानसिक समस्याहरू देखा पर्दछन् र गर्भमा रहेको शिशुलाई समेत यसले असर गर्दछ । यस अध्ययनमा संलग्न गर्भवति महिलाहरूमा देखिएका सुर्तीजन्य पदार्थ प्रयोगकर्ताको अवस्था निम्न स्तम्भ चित्रमा देखाइएको छ

तालिका नं. ४.७ : सुर्तीजन्य पदार्थ प्रयोगकर्ताको अवस्था

सि.नं.	सुर्तीजन्य पदार्थ	प्रयोगकर्ताको संख्या	प्रतिशत (%)
१.	चुरोट	३८	४७.५
२.	खैनी	४२	५२.५
जम्मा		८०	१००

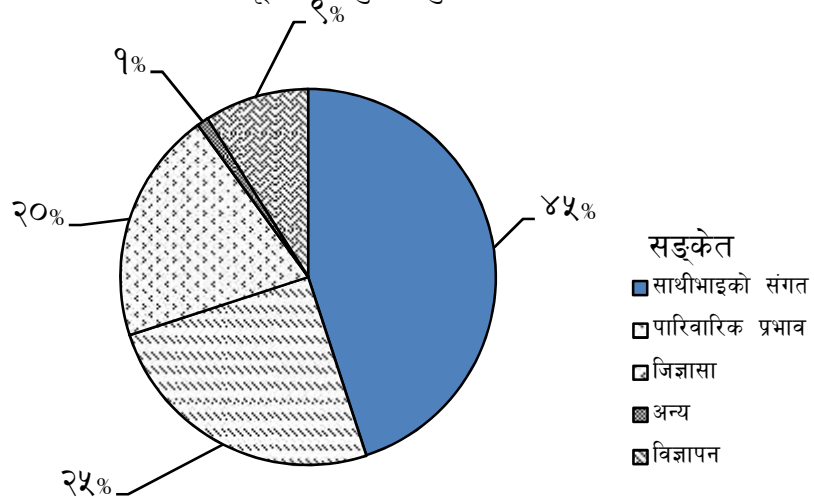
प्रयोगकर्ताका हिसाबले सबैभन्दा बढी ४७.५ प्रतिशतले खैनी प्रयोग गरेको पाइयो । त्यसैगरी ५२.५ प्रतिशतले चुरोट प्रयोग गरेको पाइयो । उक्त क्षेत्रमा केहि गर्भवति महिलाले सुर्तीजन्य पदार्थ प्रयोग गरेको देखियो तसर्थ उनिहरू लाई क्षयरोग, क्यान्सर रोग लाग्ने सम्भावना बढी देखिन्छ भने उनिहरूको गर्भमा रहेको शिशु लाई पनि धूमपानको असर पर्ने सम्भावना देखिन्छ ।

४.२.३ धूमपान शुरु गर्नुको कारण

धूमपान शुरुवात गर्ने विभिन्न कारणहरू रहेका हुन्छन् । विभिन्न अवस्था र परिवेश अनुसार भिन्न भिन्न कारणहरू जिम्मेवार रहेका हुन्छन् । हरेक व्यक्तिको व्यक्तिगत भिन्नता,

पारिवारिक भिन्नता आदि कारणले एउटै अवस्था तथा कारण जिम्मेवार रहदैन । यस अध्ययनमा साथीभाइको लहै लहै, पारिवारिक प्रभाव, जिज्ञासा, रेडियो, टेलिभिजन र ठूला होडिङ्ग बोर्डहरूमा देखिने आकर्षक विज्ञापन आदि कारणहरू धूमपानका लागि आकर्षित गर्ने तत्वका रूपमा जिम्मेवार रहेका पाइन्छन् । यस अध्ययनमा देखिएका कारणहरूलाई निम्न पाइ चार्टमा प्रस्तुत गरिएको छ :

चित्र नं. : ४.२. धूमपान सुरु गर्नुको कारण

माथिको चार्टमा देखाए अनुसार उत्तरदाताहरू मध्ये सबैभन्दा बढी ४५ प्रतिशतले साथीभाइको संगत तथा लहैलहै र दबावमा आएर सुर्तीजन्य पदार्थको सुरुवात गरेको पाइयो । परिवारका वयस्क सदस्यहरूले खाने गरेकोमा यसरी खाएमा वयस्कको जस्तै प्रतिष्ठा हुन्छ, भन्ने तथा नक्कल गर्ने कारणले पारिवारिक प्रभावमा आएर सेवनको सुरुवात गर्ने २५ प्रतिशत पाइयो, त्यस्तै आफ्नो जिज्ञासा मेट्नका लागि २० प्रतिशतले सेवन गरेको पाइयो भने रेडियो, टेलिभिजन, होडिङ्ग बोर्ड र सिनेमामा देखिने आकर्षक विज्ञापनका कारणले यसको सुरुवात गर्नेको संख्या ९ प्रतिशत पाइयो भने अन्य कारणहरूमा १ प्रतिशत पाइयो । यसरी अनुसन्धानमा गर्भवति महिलाले धूमपान सुरुवात गर्ने प्रमुख कारणहरूमा साथीभाइको संगत, पारिवारिक प्रभाव, जिज्ञासा, अन्य र विज्ञापन जस्ता कारणहरू प्रमुख रूपमा पाइयो ।

४.२.४ पहिलो चोटि धूमपान सुरु गर्दाको उमेर

किशोर किशोरीहरू विभिन्न उमेर समूहमा धूमपानको लतमा प्रवेश गरेको पाइन्छ र सोहि लतलाइ छुटाउन नसक्दा विवाह पछि गर्भवति रहदा समेत उनिहरू धूमपान सेवन गरिरहेको पाइयो । यस अध्ययनमा प्राप्त नतिजालाई निम्न अनुसार तालिकामा देखाइएको छ :

तालिका नं. ४.८ : धूमपान सुरुवात गर्दाको उमेर

सि.नं.	उमेर	प्रयोगकर्ताको संख्या	प्रतिशत (%)
१.	१३-१७	५२	६५
२.	१८-२३	२८	३५
जम्मा		८०	१००

माथिको तालिका अनुसार १३-१७ वर्ष उमेर समूहमा पहिलो चोटि धूमपान सुरुवात गर्ने संख्या ६५ प्रतिशत पाइयो । १८-२३ वर्ष उमेर समूहमा पहिलो चोटि धूमपान सुरुवात गर्ने संख्या ३५ प्रतिशत पाइयो ।

किशोर अवस्थामा देखा पर्ने तीव्र शारीरिक, मानसिक, सामाजिक परिवर्तनका कारणले किशोर किशोरीहरू सुर्तीजन्य पदार्थको सेवन गर्न पुग्दछन् जसले गर्दा यो आदतको रुपमा विकास भई छोड्नै नसक्ने लतका रुपमा विकास हुन्छ र गर्भवति रहदा समेत धुमपान सेवन गरि रहन्छन् ।

४.२.५ पहिलो पटक धूमपान प्रयोग गर्दाको संगत

व्यक्तिको मानविय स्वभावलाई हेर्ने हो भने धेरै जसो काममा उसलाई कसै न कसैको साथको जरुरत पर्दछ । मानिसको सामाजिक स्वभावका कारणले गलत तथा सहि जुनसुकै कार्य गर्दा पनि उसले साथ खोज्ने गर्दछ । यस अध्ययनमा हालका गर्भवति महिलाले पहिलो चोटीसुर्तीजन्य पदार्थको सेवन गर्दा कोसँग गरे भन्ने कुरालाई निम्न स्तम्भ चित्रमा देखाइएको छ ।

तालिका नं. ४.९ पहिलो पटक धूमपान प्रयोग गर्दाको संगत

प्रयोग गर्दाको संगत विवरण	संख्या	प्रतिशत
साथिसँग	२८	३५
एकलै	१४	१७.५
अन्यसँग	१९	२३.७५
परिवार सदस्यसँग	१९	२३.७५
जम्मा	८०	१००

अनुसन्धानमा संलग्न गर्भवति महिला मध्ये ३५. प्रतिशत पहिलो चोटि सुर्तीजन्य पदार्थहरू खैनी, चुरोट, बिँडी आदिको सेवन साथीहरूसँग गरेको पाइयो भने १७.५ प्रतिशतले एकलै सेवन गरेको पाइयो, २३.७५ प्रतिशतले अन्य जो कोहीसँग सेवन गरेको पाइयो भने २३.७५ प्रतिशतले परिवारका सदस्यहरूसँग सँगै बसेर धूमपान गर्ने गरेको पाइयो । यसरी हेर्दा सबै भन्दा धेरै साथीहरूसँग बसेर धूमपान गर्नेको संख्या सबैभन्दा धेरै रहेको पाइयो ।

४.२.६ धूमपान प्रयोगको अवस्था

धूमपान प्रयोगलाई हेर्दा कतिपयले यसलाई नियमित आदतको रूपमा अगाडि बढाइएको पाइन्छ भने कतिपयले कहिलेकाहि प्रयोग गर्ने गर्दछन् भने कतिपयले परीक्षणको रूपमा मात्र प्रयोग गरेको पाइन्छ । यस अध्ययनमा देखिएको धूमपान प्रयोगको अवस्थालाई निम्न तालिकामा देखाइएको छ :

तालिका नं. ४.१० : धूमपान प्रयोगको नियमितता

सि.नं.	धूमपान प्रयोगकर्ता	प्रयोगकर्ताको संख्या	प्रतिशत (%)
१.	नियमित	३२	४१.२५
२.	कहिले काहीं	२८	३५
३	परीक्षण	१९	२३.७५
जम्मा		८०	१००

माथिको तालिका अनुसार नियमित धूमपान प्रयोग गर्नेको संख्या ४१.२५ प्रतिशत देखियो त्यसैगरी ३५ प्रतिशतले कहिले काहीं र रमाइलोका लागि परीक्षण गर्ने २३.७५ प्रतिशत देखियो ।

४.२.७ धूमपान गर्दाको अवस्थाको अनुभूति

धूमपान प्रयोग गर्दाको अवस्थामा धेरै व्यक्तिहरूले परिपक्व, तनावबाट मुक्त, समयको सदुपयोग, आनन्द र अरु भन्दा भिन्न महशुस गर्ने गरेको पाइन्छ । अनुसन्धानमा संलग्न गर्भवति महिलाहरूको अनुभूतिलाई तलको तालिकामा निम्न अनुसार देखाइएको छ ।

तालिका नं. ४.११ धूमपान गर्दाको अवस्थाको अनुभूति

सि.नं.	अनुभूति	प्रयोगकर्ताको संख्या	प्रतिशत (%)
१.	तनावबाट मुक्त	३८	४७.५
२.	अरुभन्दा भिन्न	२८	३५
३.	समयको सदुपयोग	१४	१७.५
जम्मा		८०	१००

तालिका नं. ४.१० का अनुसार धूमपान गरिसकेपछि ४७.५ प्रतिशतले तनावबाट मुक्त भएको महसुस गर्छन् त्यस्तै ३५ प्रतिशतले अरुभन्दा भिन्न भएको महसुस गर्दछन् भने १७.५ प्रतिशतले समयको सदुपयोग हो भनी धूमपान सेवन गर्ने गरेको पाइयो ।

४.२.८ धूमपानले स्वास्थ्यमा पार्ने असर सम्बन्धी ज्ञान

मानवीय स्वास्थ्य अत्यन्त संवेदनशिल विषयका रूपमा रहेको पाइन्छ । धेरै स्वास्थ्य समस्याहरू, वातावरणीय सरसफाइको अभाव खानपान, जीवनशैली, दुषित पानी, वंशाणुगत अवस्था आदिका कारणले हुने गर्दछ । तिनीहरू मध्ये सुर्तीजन्य पदार्थको सेवनले समेत श्वासप्रश्वास सम्बन्धी रोगहरू क्यान्सर, क्षयरोग आदि जस्ता रोगहरू लाग्ने गर्दछन् । सुर्तीजन्य पदार्थमा निकोटिन लगायत ४ हजार भन्दा बढी शरीरलाई हानी गर्ने रसायनहरू रहेको पाइन्छ । सुर्तीले शरीरलाई पुऱ्याउने हानी सम्बन्धी ज्ञानको अवस्था यस अध्ययनमा निम्न तालिकामा देखाइएको छ :

तालिका नं. ४.१२ : धूमपानले स्वास्थ्यमा पार्ने असर सम्बन्धी ज्ञान

सि.नं.	शरीरलाई पुऱ्याउने हानी	सहभागिको संख्या	प्रतिशत (%)
१.	थाहा छ	६६	८२.५
२.	थाहा छैन	१४	१७.५
जम्मा		८०	१००

माथिको तालिका अनुसार धूमपानले हानी गर्छ भन्ने ८२.५ प्रतिशत पाइयो भने थाहा छैन भन्ने उत्तरदाताको प्रतिशत १७.५ रहेको पाइयो । ज्ञान भएता पनि प्रयोग गर्नेको संख्या बढी पाइयो त्यसलाई व्यवहारमा उतारेको पाइएन ।

४.२.९ धूमपान तथा सुर्ती सेवनबाट सृजित समस्या

सुर्ती तथा धूमपान सेवन स्वास्थ्यका दृष्टिकोणले निकै हानिकारक मानिन्छ । यसले शरीरका विभिन्न अङ्गहरूमा असर गर्ने र शारीरिक सक्षमता घटाउने गर्दछ । अझ गर्भवति महिलाले लामो समयसम्म धूमपानको सेवनले विभिन्न खाले रोगहरू तथा मानसिक समस्याहरू देखा पर्दछन् र गर्भमा रहेको शिशुलाई समेत यसले असर गर्दछ । यस अध्ययनमा संलग्न गर्भवति महिलाहरूमा देखिएका स्वास्थ्य समस्याहरूलाई निम्न स्तम्भ चित्रमा देखाइएको छ

तालिका नं. ४.१३ धूमपान तथा सुर्ती सेवनबाट सृजित समस्या

समस्याहरू	संख्या	प्रतिशत
श्वासप्रश्वास सम्बन्धी	२४	३०
अन्य विभिन्न समस्या	३२	४०
तनाव सम्बन्धी	२४	३०
जम्मा	८०	१००

माथिको चित्र अनुसार सुर्तीजन्य तथा धूमपान सेवन गर्ने व्यक्तिहरू मध्ये ३० प्रतिशतमा श्वासप्रश्वास सम्बन्धी, , ४० प्रतिशतमा अन्य विभिन्न समस्या र ३० प्रतिशतमा तनाव लगायतका समस्याहरू पाइयो ।

४.३ मद्यपान सम्बन्धी व्यवहार

मानव सभ्यताको सुरुवातसँगै अस्तित्वमा आएको पेयपदार्थ अल्कोहल, विभिन्न क्षेत्र, जात , समुदायमा प्रयोग गर्ने गरेको पाइन्छ । कतिपय संस्कृतिमा यसलाई सामाजिक, सांस्कृतिक रुपमा स्वीकार गरिएकोले यसले हानी गर्छ भन्ने थाहा हुँदाहुँदै पनि प्रयोग बढेको पाइन्छ । समाजको आधुनिकतासँगै तथा फितलो कानुनी व्यवस्थाका कारणले जाहाँसुकै, जस्तो सुकै अवस्थामा पनि रक्सीजन्य पदार्थहरू सहजै पाइने भएकाले यसको सेवन बढेको पाइन्छ । यो अध्ययन जनजाति , दलित समुदायमा गरिएकोले यी जातीहरूमा रक्सीलाई सांस्कृतिक पेयका रुपमा स्वीकार गरिएकोले मद्यपान सेवनको व्यवहार तुलनात्मक रुपमा बढी देखिएको पाइयो ।

४.३.१ मद्यपान सेवनको प्रवृत्ति

जनजाति , दलित समुदायका गर्भवति महिलामा अल्कोहलजन्य पेय पदार्थको प्रयोगको प्रवृत्ति निम्न तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका नं. ४.१४ : मद्यपान सेवनको प्रवृत्ति

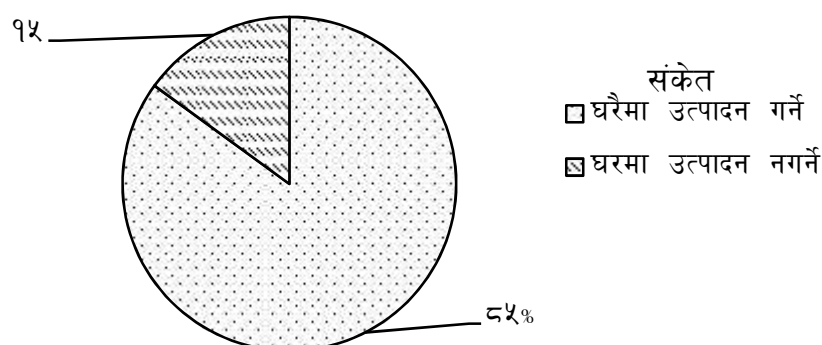
सि.नं.	मद्यपानको प्रवृत्ति	प्रयोगकर्ताको संख्या	प्रतिशत (%)
१.	नियमित	३२	४०
२.	कहिलेकाहीं	२४	३०
३.	निश्चित अवसरमा	१४	१७.५
४.	अन्य	१०	१२.५
जम्मा		८०	१००

माथिको तालिका अनुसार ४० प्रतिशत गर्भवति महिलाहरूले सधैंजसो नियमित रूपमा विभिन्न प्रकारका अल्कोहलजन्य वस्तुहरू जस्तै : जाँड, रक्सी, वियर सेवन गर्ने गरेको पाइयो । ३० प्रतिशत उत्तरतादाहरूले कहिले काहीं सेवन गरेको पाइयो भने निश्चित सामाजिक, सांस्कृतिक अवसरमा सेवन गर्ने गर्भवति महिलाहरू १७.५ प्रतिशत पाइए भने आकल भुकल सेवन गरेका गर्भवति महिलाहरूको संख्या १२.५ प्रतिशत रहेको पाइयो । यसरी हेर्दा ठुलो संख्यामा गर्भवति महिलाहरूले अल्कोहल सेवन नियमित आदतका रूपमा विकसित भएको पाइयो जसले गर्दा विभिन्न शारीरिक, मानसिक तथा स्वास्थ्य समस्याहरू गर्भवति महिलाहरूमा देखिने समस्या प्रवल रहेको छ ।

४.३.२ घरेलु मदिराको उत्पादन

उत्पादनको दृष्टिले हेर्दा मदिरा घरेलु र उद्योगहरूमा उत्पादित विभिन्न लेबल लागेको डिष्टिलरीबाट उत्पादित गरी दुई- दुई भागमा बाड्ने गरिन्छ । जनजाति समुदायमा विभिन्न सांस्कृतिक, सामाजिक अवसरहरू तथा उत्सवहरूका लागि घरेलु मदिराको उत्पादन तथा प्रयोग प्रशस्तै भएको पाइन्छ । यस अध्ययनका उत्तरदाताहरूको घरेलु रक्सी उत्पादन सम्बन्धी तथ्याङ्कलाई निम्न पाइचार्टमा देखाइएको छ :

चित्र नं. ४.३ घरेलु मदिराको उत्पादन

प्रस्तुत चित्रका अनुसार अध्ययनमा संलग्न गर्भवति महिलाहरू मध्ये ८४ प्रतिशतको घरमा नै रक्सी, जाँड लगायतका घरेलु मदिरा उत्पादन हुने गरेको पाइयो भने १६ प्रतिशतको घरमा उत्पादन नहुने गरेको पाइयो । यसरी घरैमा प्राप्त हुने घरेलु मदिराको सहजताको कारणले पनि गर्भवति महिलाहरूमा मदिरा सेवनको आदत बनेको पाइन्छ ।

४.३.३ मदिराका प्रकार

नेपालको फितलो कानुनी व्यवस्था तथा विविधतायुक्त सामाजिक, सांस्कृतिक परिवेश, गरीबी, अशिक्षा आदि जस्ता कारणले सबै ठाउँमा सबैका लागि मदिराजन्य वस्तुहरू सहज ढंगले सजिलै पाउने गरिएको छ । मदिराको उत्पादन तथा प्रयोग जथाभावि हुँदै जानाले विस्तारै यो सामाजिक दोसको रूपमा चित्रित हुँदै गएको पाइन्छ, कतिपय अवस्थामा परिवारका वयस्कहरूले पसल तथा अन्य ठाउँबाट मदिरा खरिद गर्न समेत केटाकेटीलाई पठाउने र हामी कहाँ जुनसुकै उमेरका जो सुकैले पनि मदिरा खरिद गर्न पाउने भएकोले सानै उमेरमा यसको प्रयोग गरेको पाइन्छ । विभिन्न खाद्यान्न तथा फलफूललाई कुवाएर घरेलु रक्सी तथा जाँड उत्पादन गरिन्छ भने विभिन्न डिष्ट्रिलरीहरूबाट उत्पादित तथा विदेशबाट आयातित विभिन्न ब्रान्डका भोड्का, रम, हुइस्क, वियर आदिहरू समेत उपभोग गरिन्छन् । जनजाति समुदायमा विभिन्न सांस्कृतिक, सामाजिक अवसरहरू तथा उत्सवहरूका लागि घरेलु मदिराको उत्पादन तथा प्रयोग प्रशस्तै भएको पाइन्छ र यस अध्ययनमा उत्तरदाताहरूले सेवन गर्ने गरेको मदिराका प्रकारहरू निम्न तालिकामा देखाइएको छ :

तालिका नं. ४.१५ : मदिराका प्रकारहरू

सि.नं.	मदिराका प्रकार	प्रयोगकर्ताको संख्या	प्रतिशत (%)
१.	घरमै बनाइएको (स्थानीय रक्सी)	३२	४०
२.	जाँड	२४	३०
३.	वियर	१४	१७.५
४.	भोडका, रम, हुइस्क	१०	१२.५
जम्मा		८०	१००

माथिको तालिका अनुसार ४० प्रतिशत गर्भवति महिलाहरूले घरमै बनाइएको घरेलु रक्सी सेवन गरेको पाइयो भने ३० प्रतिशतले घरेलु जाँड तथा १७.५ प्रतिशतले वियर र १२.५ प्रतिशतले भोडका, रम, हुइस्क जस्ता पेय पदार्थहरू सेवन गरेको पाइयो । यसरी हेर्दा ठूलो संख्यामा घरेलु मदिरा सेवन गरेको पाइयो ।

४.३.४ पहिलो पटक मदिरा सेवन गर्दाको उमेर

जनजाति समुदायमा मदिरा सांस्कृतिक रूपले स्वीकार्य भएकोले गर्भवति महिलाहरूले घरमा नै मदिरा सेवनको सुरुवात गर्ने प्रवृत्ति धेरै रहेको पाइन्छ । घरका वयस्कहरूले विभिन्न सामाजिक, सांस्कृतिक उत्सवहरूमा खुल्ला रूपमा मदिरा सेवन गर्ने, तथा अतिथिहरूको सत्कारका लागि समेत मदिराको प्रयोग गर्ने भएकोले किशोर अवस्था बाटनै सामान्य रूपमै यसको स्वाद लिने गरेको पाइन्छ । कतिपय अवस्थामा परिवारका वयस्कहरूले पसल तथा अन्य ठाउँबाट मदिरा खरिद गर्न समेत केटाकेटीलाई पठाउने र हामी कहाँ जुनसुकै उमेरका जो सुकैले पनि मदिरा खरिद गर्न पाउने भएकोले सानै उमेरमा यसको प्रयोग गरेको पाइन्छ । यस अध्ययनमा संलग्न गर्भवति महिलाहरूको पहिलो पटकको अनुभवलाई निम्न तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका नं. ४.१६ : पहिलो पटक मदिरा सेवन गर्दाको उमेर

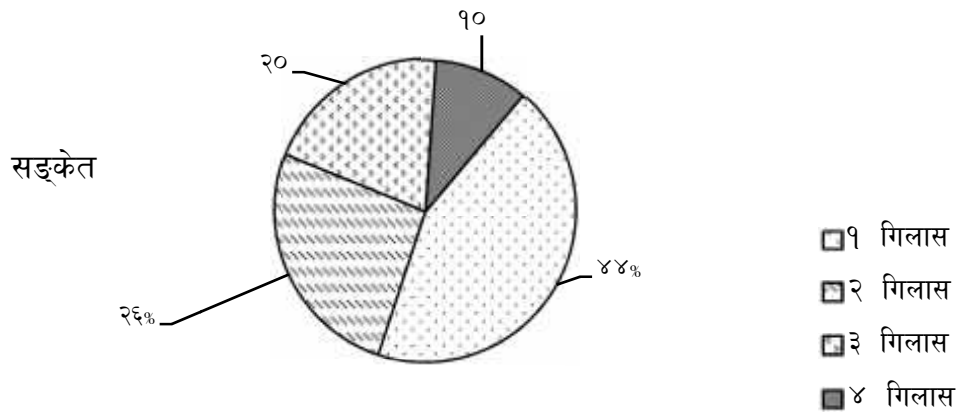
सि.नं.	उमेर	प्रयोगकर्ताको संख्या	प्रतिशत (%)
१.	१३-१७वर्ष	३८	४७.५
२.	१८-२३ वर्ष	४२	५२.५
जम्मा		८०	१००

माथिको तालिका अनुसार ४७.५ प्रतिशत गर्भवति महिलाहरूले १३-१७वर्ष उमेरमा पहिलो पटक मदिरा सेवनको सुरुवात गरेको पाइयो । ५२.५ प्रतिशतले मदिराको पहिलो अनुभव १८-२३ वर्ष भित्र गरेको पाइयो ।

४.३.५ दैनिक सेवन गर्ने मदिराको मात्रा

अध्ययनमा संलग्न गर्भवति महिलाहरूले एक पटकमा कति मात्रा मदिरा सेवन गर्छन् भनी संकलन गरिएको तथ्याङ्कलाई तलको पाइचार्टमा देखाइएको छ :

चित्र नं. ४.४ दैनिक सेवन गर्ने मदिराको मात्रा

माथिको तालिका अनुसार ४४ प्रतिशत गर्भवति महिलाहरूले एक पटकमा एक गिलाससम्म मदिरा सेवन गर्ने गरेको पाइयो भने २६ प्रतिशतले एक पटकमा २ गिलासमा २० प्रतिशत ले एक पटकमा ३ गिलास र १० प्रतिशतले एक पटकमा ४ गिलाससम्म मदिरा सेवन गर्ने गरेको पाइयो ।

मदिराजन्य पदार्थहरूको सेवनमा सुरु -सुरुमा यसको मात्रा कम हुने गरेता पनि आदतको रूपमा विकास हुँदै जाँदा त्यसको मात्रा र समय दुवै बढ्दै जाने गरेको पाइन्छ ।

४.३.६ पहिलो पटक मदिरा सेवन गर्दाको कारणहरू

परिवारको पारिवारिक वातावरण, शैक्षिक अवस्था, सामाजिक, सांस्कृतिक पृष्ठभूमि, साथी संगतिहरूको उपस्थिति, सामाजिक संरचना, परिवेश, व्यक्तिको विद्यालय शिक्षाको वातावरण, राज्यको कानुनी, शासकिय व्यवस्था आदि जस्ता कुराहरूले मद्यपान जस्तो बानीको विकास र व्यवहारमा गर्भवति महिलाहरूको संलग्नतामा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको हुन्छ । यस अध्ययनमा गर्भवति महिलाहरूले किशोरी अवस्था देखिनै मदिरा सेवन गर्नलाई उत्प्रेरित गर्ने विभिन्न कारणहरूलाई निम्न स्तम्भ चित्रमा देखाइएको छ :

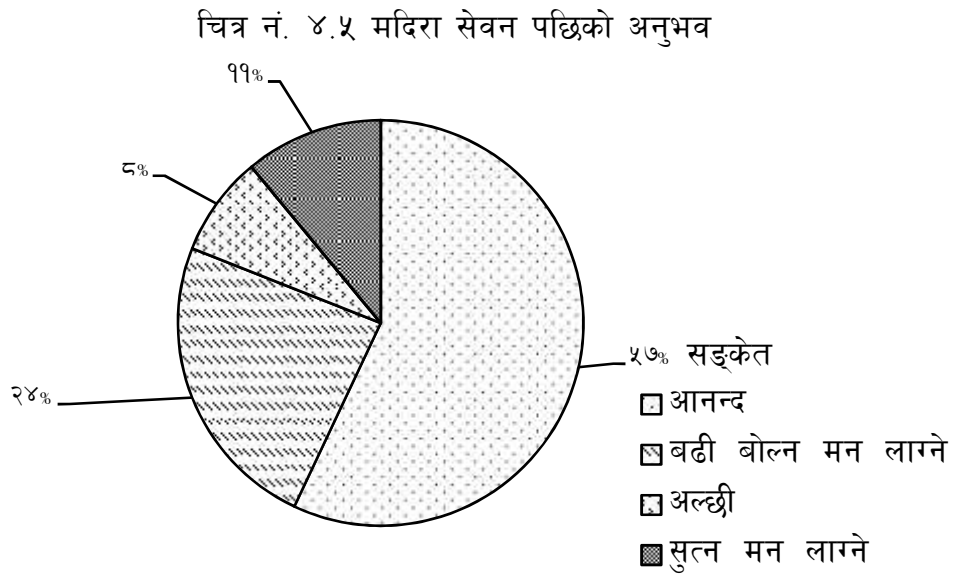
ताकिला नं. ४.१७ पहिलो पटक मदिरा सेवन गर्दाका कारणहरू

सेवनका कारण	संख्या	प्रतिशत
साथी संगती	२४	३०
सामाजिक सांस्कृतिक कारणहरू	३२	४०
पारिवारिक प्रभाव	१०	१२.५
माथिका सबै	१४	१७.५
जम्मा	८०	१००

माथिको तालिका अनुसार सबैभन्दा धेरै ३० प्रतिशत गर्भवति महिलाहरूले सामाजिक सांस्कृतिक परिवेश तथा अवस्थाबाट उत्प्रेरित भएर पहिलो पटक मदिरा सेवन गरेको पाइयो भने ४० प्रतिशतले साथी संगतिको लहै लहैमा पहिलो पटक मदिरा सेवन गरेको पाइयो त्यस्तै १२.५ प्रतिशत पारिवारिक माहोलका कारणले पहिलो पटक मदिरा सेवन गरेको देखियो भने १७.५ प्रतिशतमा माथिका सबै अवस्थाहरू रहेको देखियो । यसरी हेर्दा जनजाति समाजमा सामाजिक सांस्कृतिक पृष्ठभूमिले नै गर्भवति महिलाहरूमा मदिरा सेवनको बानीको विकास हुने गरेको कुरालाई नकार्न मिल्दैन ।

४.३.७ मदिरा सेवन पछिको अनुभव

मदिरा एक प्रकारको नसालु पदार्थ भएकोले यसले व्यक्तिको शारीरिक, मानसिक, संवेगात्मक लगायत विभिन्न पक्षहरूमा परिवर्तन ल्याउने गर्दछ । मदिरा सेवन पछाडिको अवस्थामा कतिपयले आनन्द महसुस गर्दछन् भने कतिपयले निद्राको अनुभव गर्दछन् कतिपयमा बढी कुरा गर्ने गर्दछन् । यस अध्ययनमा उत्तरदाताहरूले दिएको मदिरा सेवन पछाडिको अनुभव निम्न पाईचार्टमा देखाइएको छ ।

माथिको चित्र अनुसार मदिरा सेवन पछाडि ५७ प्रतिशत गर्भवति महिलाहरूले छुट्टै प्रकारको आनन्द महसुस गर्ने गरेको पाइयो भने २४ प्रतिशतमा धेरै बोल्न मन लाग्ने तथा ५ प्रतिशतलाई अल्छी महशुस हुने र ११ प्रतिशतमा सुत्न मन लाग्ने गरेको पाइयो । मदिरा सेवन पछाडी सबैभन्दा धेरैमा आनन्दको महसुस हुने गरेता पनि व्यक्ति अनुसार यसको प्रवृत्तिमा फरक फरक अनुभव हुने गरेको देखिन्छ ।

४.३.८ मदिरासँग सेवन गरिने अन्य खानेकुरा

जनजाती तथा दलित समुदायमा मदिराको सेवनलाई सामान्य रूपमा लिने गरेको पाइयो । मदिरा सँगसँगै अन्य खाने कुराहरूलाई सितनका रूपमा लिइने अभ्यास food behavior का रूपमा रहेको पाइयो । मासु, माछा, अण्डा, बदाम, भुजिया, भटमास, अचार, तरकारी आदि मदिरासँगै सेवन गर्ने गरेको देखियो । यस अध्ययनमा संलग्न गर्भवति महिलाहरूले मदिरासँगै सितनका रूपमा लिने खानेकुरा सम्बन्धी अवस्था निम्न स्तम्भ चित्रमा देखाइएको छ :

तालिका नं. ४.१८ मदिरासँग सेवन गरिने अन्य खानेकुरा

मदिरासँग सेवन गरिने अन्य खानेकुरा	संख्या	प्रतिशत
बदाम, भटमास, अचार	१४	१७.५
माछा, अन्डा	३२	४०
तरकारी	२०	२५
अन्य	१४	१७.५
जम्मा	८०	१००

माथिको चित्र अनुसार १७.५ प्रतिशत गर्भवति महिलाहरूले मदिराका साथमा भुटेको भटमास, बदाम तथा अन्य अचारहरूको सेवन गर्ने गरेको पाइयो, ४० प्रतिशतले माछा, मासु, अन्डाको साथमा मदिरा सेवन गरेको पाइयो त्यस्तै २५ प्रतिशतले तरकारीको साथमा मदिरा सेवन गरेको पाइयो भने १७.५ प्रतिशतले त्यतिकै मदिरा सेवन गरेको पाइयो ।

४.३.९ मदिरा सेवनका कारणले भएका दुर्घटना

नेपालमा हुने गरेका विभिन्न सवारी दुर्घटनाहरूका प्रमुख कारण मध्ये मदिरा सेवन गरी सवारी साधन चलाउनु पनि रहेको छ । हालैका वर्षहरूमा नेपाल प्रहरीको अगुवाईमा मदिरा रहित सवारी अभियान संचालन गरी केही हदसम्म त्यस्ता दुर्घटना कम गर्ने प्रयास गरिएको पाइन्छ ।

जनजाति समुदायमा भोज, भत्तेर तथा विभिन्न चाडपर्वहरूमा मदिराको प्रयोग गरिने भएकोले मदिरा सेवन पछाडी सवारी साधन चलाउँदा साना तिना सवारी दुर्घटनाको कारण बन्न पुग्ने गरेको पाइन्छ । यस अध्ययनमा मदिरा सेवनको कारणले कुनै सवारी दुर्घटनामा पर्नु भएको छ भनी सोधिएको प्रश्नको उत्तर निम्नानुसार पाइयो ।

तालिका नं. ४.१९ : मदिरा सेवन पछिको दुर्घटना

सि.नं.	दुर्घटनाको अवस्था	प्रयोगकर्ताको संख्या	प्रतिशत (%)
१.	परेको छ	१०	१२.५
२.	परेको छैन	७०	८७.५
जम्मा		८०	१००

माथिको तालिका अनुसार १२.५ प्रतिशत गर्भवति महिलाहरूले मदिरा सेवन पछि सवारी चलाउँदा सानातिना कुनै न कुनै दुर्घटनामा परेको पाइयो । ती मध्ये दुर्घटनामा शरीरको अङ्गभङ्ग हुने १ जना पाइयो । स्थानीय स्तरमा हुने भोज भतेर र घरमै मदिरा सेवन गर्दा त्यसपछि सवारी नचलाउने संख्या धेरै भएकोले पनि दुर्घटना कम भएको पाइयो ।

४.३.१० मदिरा सेवनको असर सम्बन्धी धारणा तथा अवस्था

मदिरा सेवन एउटा नसा हो । यसको सेवनले व्यक्ति, समाज, परिवार लगायतमा शारीरिक, सामाजिक, आर्थिक, मानसिक तथा स्वास्थ्यजन्य समस्या देखा पर्दछन् । मदिरा सेवनकै कारणले व्यक्तिमा विभिन्न रोग जस्तै : क्यान्सर, अल्सर देखा पर्छन् भने अर्को तर्फ शारीरिक, मानसिक समस्या देखा परेका छन् । नसाकै कारणले कतिपय अवस्थामा मानिसले विभिन्न अपराध गर्न पुग्दछ । मदिराको लतले व्यक्तिको सम्मान र प्रतिष्ठा धुलोमा मिल्दछ भने उत्पादकत्व समाप्त भई आर्थिक रूपमा टाट पल्टिन सक्छ ।

पारिवारीक तहमा मदिराले सुन्दर र शान्त परिवारलाई तहस नहस पार्दछ भने परिवारमा हिंसा, अभाव र विखण्डनको अवस्था निम्त्याउँछ । समाजको शान्ति, सहयोग र प्रतिष्ठामा मदिराले विनासको बाटो देखाइदिन्छ । यस अध्ययनमा मदिराले असर पार्छ कि पाउँदैन भनी सोधिएको प्रश्नमा सम्पूर्ण उत्तरदाताहरूसँग असर पार्छ भन्ने जवाफ रहेको पाइयो ।

४.३.११ मदिरा सेवनकर्तामा देखिएको मानसिक तनाव

मदिरामा पाइने विभिन्न रसायनहरूले व्यक्तिमा विभिन्न खाले मानसिक समस्याहरू सृजना गरेको पाइन्छ । बेचैनी , अनिद्रा, स्मरण शक्तिको ह्रास, बेहोसी जस्ता मानसिक अवस्थाहरू मदिरापानको कारणले गर्दा हुने गरेको देखिन्छ । यस अध्ययनमा संलग्न गर्भवति महिलाहरूमा निम्न समस्या देखिए ।

तालिका नं. ४.२० मदिरा सेवनकर्तामा देखिएको मानसिक तनाव

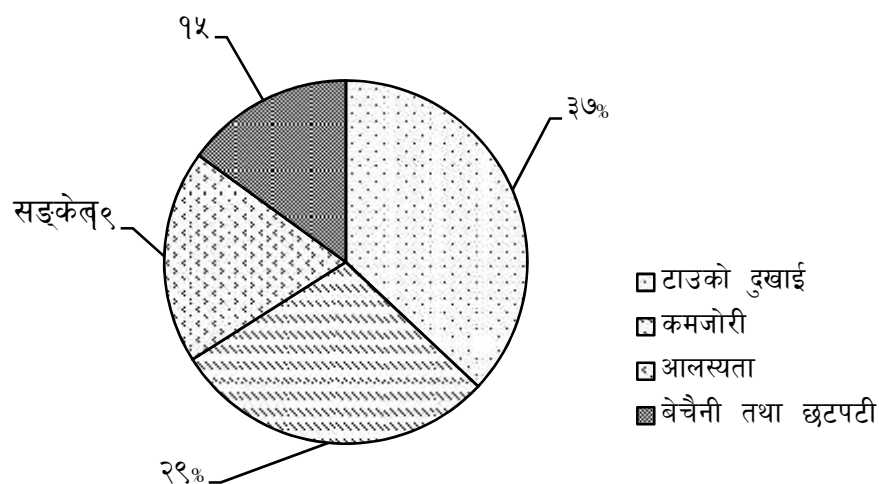
सि.नं.	मानसिक अवस्था	प्रयोगकर्ताको संख्या	प्रतिशत (%)
१.	अनिद्रा	३०	३७.५
२.	बेहोसी	२०	२५
३.	स्मरण शक्ति ह्रास	१०	१२.५
४.	बेचैनी तथा अन्य	२०	२५
जम्मा		८०	१००

माथिको तालिका अनुसार मदिरा सेवन पछाडी गर्भवति महिलाहरुमा सबैभन्दा बढी अनिद्राको समस्या ३७.५ प्रतिशत देखियो भने २५ प्रतिशतमा बेहोसि तथा अर्ध बेहोसी र १२.५ प्रतिशतमा स्मरण शक्तिको ह्रास एवं २५ प्रतिशतमा बेचैनी तथा अन्य समस्याहरु देखियो ।

४.३.१२ उच्च तनावको अवस्था

मदिरा त्यस्तो चिज हो जसले ब्यक्तिको स्मरण शक्तिलाई कमजोर बनाउदै विस्तारै मष्तिस्क लाई एकोहोरो बनाउछ । मदिराको नियमित सेवनले मानिस अस्वस्थ रहदै तनाभ भोग्न पुग्दछ । यस अध्ययनमा उत्तरदाताहरुले दिएको मदिरा सेवन पछाडिको तनावको अवस्ता निम्न पाईचार्टमा देखाइएको छ ।

चित्र नं. ४.६ उच्च तनावको अवस्था

मदिरा सेवन पछाडी गर्भवति महिलाहरुमा उच्च तनावको लक्षणहरु देखिएको पाइयो । ३७ प्रतिशत टाउको दुखाई, २९ प्रतिशतमा शारीरिक कमजोरी महसुस, १९ प्रतिशतमा आलस्यता १५ प्रतिशतमा बेचैनी र छटपटि देखियो ।

४.४ प्रमुख प्राप्तिहरु

यस अनुसन्धानबाट प्राप्त प्रमुख तथ्यहरु निम्नानुसार रहेका छन् :

- अनुसन्धानमा संलग्न उत्तरदाताहरुमध्ये सबैभन्दा बढी २५-२८ वर्ष उमेर समूहका २७.५ % थिए भने सबैभन्दा कम १७-२० वर्ष उमेर समूहका १०% रहेका थिए ।
- बाबुआमा वा पतिको पेशागत आधारमा हेर्दा सबैभन्दा बढी कृषि पेशा ४० प्रतिशत र सबैभन्दा कम व्यापार/व्यवसाय १३.७५ प्रतिशत रहेको पाइयो ।

- ग) नेपालमा धर्म परिवर्तनको प्रभाव स्वरूप क्रिश्चियन धर्मालम्बिको संख्या पनि वृद्धि भएर १०% पुगेको देखिन्छ ।
- घ) शिक्षाको दृष्टिकोणबाट हेर्दा आधारभूत तह २६.२५%, माध्यमिक तह ३३.७५%, उच्च तह २०% गर्भवति महिलाले र २० प्रतिशत साक्षर रहेको पाइयो ।
- ङ) उत्तरदाताहरूमध्ये अधिकांश हिन्दु ६६.२५ प्रतिशत रहेको पाइयो ।
- च) उत्तरदाताहरूको आम्दानी २० प्रतिशतको रु. २०,००० प्रति महिना भन्दा बढी रहेको पाइयो ।
- छ) धूमपानले स्वास्थ्यमा असर गर्छ भन्ने ज्ञान ८२.५% उत्तरदातामा रहेको पाइयो ।
- ज) धूमपान गर्ने मध्येले सबैभन्दा बढी ५२.५ प्रतिशतले खैनी प्रयोग गर्ने गरेको पाइयो ।
- झ) धूमपान गर्नेहरूमध्ये सबैभन्दा बढी ३५ प्रतिशतले साथीभाइको लहैलहैमा लागेर गरेको पाइयो भने पारिवारिक प्रभाव २३.७५ प्रतिशत, एकलै सेवन गर्ने १७.५ प्रतिशत पाइयो ।
- ञ) धूमपान शुरु गर्दाको उमेरको हिसाबले सबैभन्दा बढी ६५ प्रतिशतले १३-१७ वर्षको उमेरमा गरेको पाइयो ।
- ट) धूमपान तथा सुर्ती सेवन गर्ने अधिकांश गर्भवति महिलाहरूले किशोरी अवस्था देखिनै धूमपानको लत बसाएको देखिन्छ ।
- ठ) धूमपान तथा सुर्ती सेवन गर्न मध्ये ४१.२५ प्रतिशतले नियमित, ३५ प्रतिशतले कहिलेकाँही र २३.७५ प्रतिशतले परीक्षणको रूपमा एक, दुई पटक मात्र सेवन गर्ने गरेको पाइयो ।
- ड) धूमपान र सुर्ती सेवनको अनुभवमा ४७.५ प्रतिशतले तनाव मुक्त र ३५ प्रतिशतले भिन्न महसुस गरेको पाइयो ।
- ढ) धूमपान र सुर्ती सेवन गर्ने मध्ये सबैभन्दा बढी ४० प्रतिशतमा विभिन्न स्वास्थ्य सम्बन्धि समस्या रहेको देखियो ।
- ण) मदिरा सेवन गर्नेहरू मध्ये सबैभन्दा बढी ४० प्रतिशतले नियमित रूपमा सेवन गर्न गरेको पाइयो । त्यस्तै ३० प्रतिशतले कहिले काँही र १७.५ प्रतिशतले निश्चित अवसरमा गर्ने गरेको पाइयो ।

- त) सेवन गरिने मदिरामध्ये ८५ प्रतिशत घरेलु र १५ प्रतिशत उद्योगबाट उत्पादित रहेको पाइयो ।
- थ) प्रयोग गरिने मदिराका प्रकार मध्ये सबैभन्दा बढी ४० प्रतिशत घरमा बनाइने रक्सी र दोस्रो बढी ३० प्रतिशत घरमा बनाइने जाँड रहेको पाइयो ।
- द) सबैभन्दा बढी ४४ प्रतिशतले एक पटकमा १ गिलास मात्र मदिराको सेवन गर्ने गरेको पाइयो भने २६ प्रतिशतले एक पटकमा २ गिलास, २० प्रतिशतले एक पटकमा ३ गिलास र १० प्रतिशतले एक पटकमा ४ गिलास भन्दा बढी मदिरा सेवन गर्ने गरेको पाइयो ।
- ध) मदिरा सेवन गर्ने मध्ये सबैभन्दा बढी ४० प्रतिशतले सामाजिक सांस्कृतिक प्रभावबाट मदिरा सेवन गरेको पाइयो ।
- न) मदिरा सेवन पछि सबैभन्दा बढी ५७ प्रतिशतले आनन्द महसुस गरेको पाइयो भने, २४ प्रतिशतलाई बढी कुरा गर्न मन लाग्ने, ११ प्रतिशतलाई सुत्न मन लाग्ने र ८ प्रतिशतलाई अल्छी लाग्ने गरेको देखियो ।
- प) मदिरा सेवन गर्दा सबैभन्दा बढी ४० प्रतिशतले सितनका रूपमा माछा र अन्डा खाने गरेको पाइयो । दोस्रोले २५ प्रतिशतले तरकारी र १७.५ प्रतिशतले भुटेको भटमास, बदाम, अचारमाछा मासुलाई सितनका रूपमा प्रयोग गर्ने गरेको देखियो ।
- फ) मदिरा सेवन गरेकै कारणले १२.५ प्रतिशत उत्तरदाताहरू कुनै न कुनै सवारी दुर्घटनामा परेको पाइयो ।
- ब) मदिरा सेवन गर्ने उत्तरदातामा मात्र ३७.५ प्रतिशतमा अनिद्रा, २५ प्रतिशतमा बेहोस, १२.५ प्रतिशतमा स्मरण शक्तिको ह्रास र २५ प्रतिशतमा बेचैनीको अनुभव रहेको पाइयो ।
- भ) मदिरा सेवन पछि ३७ प्रतिशतमा टाउको दुखाइ, २९ प्रतिशतमा कमजोरी, १९ प्रतिशतमा आलस्यता र १५ प्रतिशतमा बेचैनीको अवस्था महसुस गरेको पाइयो ।

परिच्छेद पाँच : सारांश, निष्कर्ष र सुभावहरू

५.१ सारांश

नेपाल बहुधार्मिक, बहुसांस्कृतिक, बहुजातिय विविधतायुक्त समाज हो । विविधतायुक्त सामाजिक सांस्कृतिक परिवेश भएकाले यहाँको चालचलन, रितिरिवाज, चाडपर्व, संस्कार आदिमा प्रसस्तै भिन्नता रहेको पाइन्छ । नेपालमा ८४ भन्दा बढी जनजाति समूह छन् । वर्णनात्मक अनुसन्धान ढाँचा अन्तर्गत तयार पारिएको यस अनुसन्धानमा मोरङ जिल्ला पथरीशनिश्चरे न.पा. ३ अन्तर्गतका गर्भवती महिलाहरूमा धूमपान तथा मद्यपान सम्बन्धी ज्ञान, धारणा एवं व्यवहार र धूमपान, मद्यपानले पारेको शारीरिक, मानसिक सम्बन्धी असरहरूको अध्ययन गर्ने मुख्य उद्देश्य रहेको थियो । यस क्षेत्रबाट १७-३६ वर्ष समूहका ८० जना गर्भवति महिलाहरूलाई लिइएको थियो र अनुसन्धानका लागि सम्भावनायुक्त नमुना अन्तर्गतको सामान्य सम्भावनायुक्त नमुना छनोट विधि प्रयोग गरिएको छ । छनौटमा त्यस्ता गर्भवति महिलाहरूलाई पारिएको थियो जो मद्यपान तथा धूमपान गर्ने गर्दथे । व्यवस्थित अन्तर्वार्ता सूचीका आधारमा तथ्याङ्क संकलन गरिएको हो । यस अध्ययनमा मुलत अध्ययनसँग सम्बन्धित विषयमा उत्तरदाताहरूबाट प्राथमिक तथ्याङ्क संकलन गरिएको छ । संकलन गरिएका तथ्याङ्कलाई व्यवस्थित, सम्पादन, तालिकीकरण, प्रस्तुतीकरण र विश्लेषण गरी शोधपत्र तयार पारिएको छ ।

५.२ निष्कर्ष

सुर्तीजन्य पदार्थ तथा मदिरा सेवनले व्यक्तिको शारीरिक, मानसिक, सामाजिक, आर्थिक सबै पक्षमा नकारात्मक असर पार्ने गर्दछ । यस अध्ययनमा समावेश गरिएका १७-३६ वर्ष उमेर समूहका ब्राह्मण, मंगोलियन, आदिवासि र अन्य जात जातिका गर्भवति महिलाहरूलाई लिएको छ धूमपान तथा सुर्तीजन्य पदार्थको सेवनले विभिन्न खाले समस्या सृजना गर्दछ भन्ने ज्ञान रहेको पाइयो ।

मदिरा तथा सुर्तीजन्य पदार्थको सेवनले नकारात्मक असर पार्छ भन्ने चेतना हुँदाहुँदै पनि विभिन्न कारणले यसको सेवन गर्ने गरेको पाइयो । सुर्तीजन्य पदार्थको सेवनमा साथी समूह संगको उठवस महत्वपूर्ण कारण देखियो भने मदिराजन्य पदार्थको सेवनमा सामाजिक, सांस्कृतिक पक्ष जिम्मेवार देखियो ।

फितलो कानुनी प्रावधान सार्वजनिक स्थानमा धूमपान गर्नेलाई कानुनले नजिर गरे पनि कारवाहीको दायरामा नल्याउनु साथै सबै ठाउँमा यस्ता कुरा सजिलै किन्न र प्रयोग गर्न पाउनुले धूमपान घटेको पाइएन ।

जनजाति समुदायमा मदिराजन्य कुरालाई साँस्कृतिक पेयका रूपमा लिने गरेको कारणले गर्भवति महिलाहरुमा घरेलु रक्सी, जाँड सेवन गर्ने लत प्रसस्तै पाइयो । बजारमा समेत सजिलै खरिद गर्न पाइने तथा उपभोग गर्ने पाइने भएकाले समेत मदिराजन्य पदार्थको सेवन धेरै रहेको पाइन्छ ।

५.३ सुभावाहरू

५.३.१ नीतिगत तहका लागि सुभावाहरू

- क) सुर्तीजन्य पदार्थ तथा मदिराजन्य पदार्थको बिक्री वितरणमा उच्च कर लगाउने ।
- ख) सार्वजनिक स्थलमा मदिराजन्य पदार्थको सेवनमा पुर्ण रोक लगाउने ।
- ग) घरेलु मदिरा उत्पादन, बिक्री वितरणमा रोक लगाउने ।
- घ) पत्रपत्रिका होर्डिङ्ग बोर्ड आदिमा हुने सुर्ती, चुरोट, मदिराको विज्ञापनमा पूर्ण रूपमा रोक लगाउने ।
- ङ) मदिरा तथा धूमपान र सुर्तीजन्य पदार्थको बिक्री वितरण खरिदका लागि निश्चित समय, स्थान र उमेर तोक्ने ।
- च) मदिरा तथा धूमपान रहित गाउँ, नगर तथा जिल्ला घोषणा गर्ने नीति ल्याउने ।

५.३.२ कार्यान्वयन तहका लागि सुभावा

- क) धूमपान, मद्यपानबाट ग्रसित गर्भवति महिलाहरुलाई सृजनात्मक कार्यमा लगाउने;
- ख) महिलाहरुलाई जीवनोपयोगी सीपको तालिम दिई आशा जगाउने ।
- ग) धूमपान र सुर्ती सेवन एवं मद्यपानलाई रोक्न बनाइएका कानूनको पूर्ण पालना गराई कार्यान्वयन भए नभएको अनुगमन गर्ने;
- घ) धूमपान र सुर्ती सेवन एवं मद्यपानले गर्भवति महिला तथा गर्भमा भएको शिशुलाई पार्ने नकारात्मक असरका विषयमा विभिन्न प्रचारमूलक श्रव्य, दृष्य सामग्री निर्माण गरी रेडियो, टेलिभिजन, अनलाईन, पत्रपत्रिकाबाट प्रसारण, प्रकाशन गर्ने;
- ङ) विभिन्न चेतनामूलक कार्यक्रमहरू विद्यालय, समुदायमा संचालन गर्ने ।

- च) मदिरा तथा धूमपान रहित गाउँ, नगर तथा जिल्ला घोषणा गरिएका क्षेत्रको सुक्ष्म अनुगमन गर्ने र पूर्ण पालना भएको क्षेत्रलाई पुरस्कृत गर्ने ।
- छ) सुर्तीजन्य पदार्थ धूमपान र मद्यपानले पुऱ्याउने हानीका विषयमा चेतनामूलक कार्यक्रम संचालन गर्ने र समुदायका सबै व्यक्तिहरूलाई कार्यक्रममा शरीक हुनका लागि अनुरोध गर्ने ।
- ज) धूमपान र मद्यपानका लतमा लागेका व्यक्तिहरूलाई त्यस्तो लतबाट छुट्याउन पुनर्स्थापना केन्द्र सञ्चालन गर्नु पर्ने देखिन्छ ।

५.३.३ अनुसन्धान तहका लागि सुझाव

- क) यस अध्ययनले ग्रामीण समुदायको स्वास्थ्य र पारिवारीक जीवनसँग सम्बन्धित कार्यक्रमहरू निर्माण गर्न सहयोग पुऱ्याउँछ ।
- ख) स्वास्थ्य सम्बन्धी चेतनामूलक पाठ्यक्रम/कार्यक्रम निर्माण गर्न शिक्षा सम्बन्धी नीति निर्माताहरूलाई सहयोग गर्दछ ।
- ग) विभिन्न विषयमा अध्ययन तथा अनुसन्धान गर्नको लागि यो अध्ययन क्षेत्र प्रभावकारी अध्ययन स्थल हुने देखिन्छ ।
- घ) NGO, INGOलाई सुर्ती तथा मदिराजन्य पदार्थहरूको सेवन विरुद्धका कार्यक्रमहरू निर्माण तथा सञ्चालनमा सघाउ पुऱ्याउने छ ।
- ड) यस पछिका अध्ययनकर्ताहरूलाई यस शोधपत्रले सन्दर्भ सामग्रीको रूपमा सहयोग पुऱ्याउने छ ।

सन्दर्भसामग्री सूची

- आचार्य, के.पि. (२००९), *सामुदायिक स्वास्थ्य*, कीर्तिपुर : दिक्षान्त पुस्तक भण्डार ।
- आचार्य, जि.पि. (२००९), *पदमपुर गा.वि.स.को सुर्ती सेवन सम्बन्धी एक अध्ययन*, अप्रकाशित स्वास्थ्यसंग सम्बन्धीप्रतिवेदन, राष्ट्रिय स्वास्थ्य अनुसन्धान केन्द्रद्वारा संचालित ।
- आचार्य, सूर्य (२००९), *पाल्पाजिल्लामाकिशोर किशोरीहरूमाधुम्रपानतथामध्यपान सम्बन्धी ज्ञान तथाप्रयोगको अवस्था*, काठमाण्डौ : त्रिभुवनविश्वविद्यालय ।
- गौरी, सुरेन्द्र (२०५८), *आधारभूत स्वास्थ्य विज्ञान*, काठमाण्डौ : रत्न पुस्तक भण्डार ।
- जोशी, रश्मी (२००७), *किशोर किशोरीहरूमाधुम्रपानको लत*, कान्तिपुर दैनिक ।
- थापा, एच. (२००५), *सुर्ती तथा सुर्तीजन्यपदार्थको प्रयोग*, काठमाण्डौ : स्वास्थ्यशिक्षाविभाग, शारीरिक र जनसंख्याशिक्षात्रिभुवनविश्वविद्यालयकीर्तिपुर।
- देवकोटा, भिमसेन (२०५४), *नेपाल स्वास्थ्य सेवा सस्थ समस्याहरू*, काठमाण्डौ : रत्न पुस्तक भण्डार ।
- निरौला, एच.आर. (२००४), *सुनसरी जिल्लाकामहिलाहरूमा सुर्तीजन्यपदार्थको प्रयोग र असर*, स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान धरान नेपाल ।
- नेपाली बृहतशब्दकोश (२०६७) : नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।
- नेपाल सरकार (२०६८), *चुरोट, रक्सी र लागू पदार्थ* : किशोरकिशोरीहरूकाप्रजनन् स्वास्थ्य सम्बन्धी जिज्ञासा पुस्तिका, स्वास्थ्यतथा जनसंख्यामन्त्रालय, टेकु, काठमाडौं ।
- नेपाल सरकार (२०७०), *शिक्षकनिर्देशिका*, पाठ्यक्रमविकास केन्द्र, काठमाडौं ।
- बरुवाल र साथीहरू (२०६६), *स्वास्थ्यतथाशारीरिक शिक्षाकक्षा १२*, काठमाडौं : कामक्षप्रकाशन ।

राजभण्डारी (२०७०), *सामाजिकअपराध सम्बन्धी एक अध्ययन*, काठमाण्डौ, नेपाल ।

विश्वविकास संगठन (२०१४), *विश्वविकास प्रतिवेदन*, काठमाण्डौ : अथर ।

विश्व स्वास्थ्य संगठन (२००२), *विश्व स्वास्थ्यप्रतिवेदन*, काठमाण्डौ : अथर ।

विश्व स्वास्थ्य संगठन (२००४), *विद्यालयवर्गका केटाकेटीहरूको स्वास्थ्य सम्बन्धीव्यवहार,अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिवेदन २००१/०२ को सर्वेक्षण* ।

विश्व स्वास्थ्य संगठन (२००५), *सामुदायिक स्वास्थ्य सम्बन्धीअन्तर्राष्ट्रिय जर्नल* ।

विश्व स्वास्थ्य संगठन (२००८), *विश्व स्वास्थ्यप्रतिवेदन*, काठमाण्डौ ।

विश्व स्वास्थ्य संगठन (२००७), *युवाहरूमाअल्कोहलको प्रयोग*, विश्व स्वास्थ्यप्रतिवेदन, अङ्क ९४ ।

शर्मा, एस.पि. (२००४), *कैलाली ६ मुनुवा समुदायमाथारु महिलामामद्यपान सेवन सम्बन्धीप्रयोगको अवस्था* ।

अनुसूची - १
अन्तर्वार्ता सूची (प्रश्नहरू)

उत्तरदाताको नाम (ऐच्छिक) :	शैक्षिक योग्यता :
जिल्ला :	उमेर :
नगरपालिका:	लिङ्ग :
परिवारको मुख्य पेशा परिवार संख्या :	धर्म :

१. परिवारको मासिकआम्दानीकति छ ?

क) रु. १०,००० भन्दाकम	ख) रु. १००००-रु.१५,००० सम्म
ग) रु. १५,०००-२०,००० सम्म	घ) रु. २०,००० भन्दा बढी
२. पाहुनाको सत्कार कसरी गर्नुहुन्छ ?

क) मदिरा दिएर	ख) जुस तथाअन्यचिसो पेय दिएर
ग) चियादिएर	घ) चुरोट दिएर
३. सुतीं सेवनतथाधुम्रपानगर्नुहुन्छ ?

क) गर्छु	ख) गर्दिन
----------	-----------
४. यदिगर्नुहुन्छ भने के गर्नुहुन्छ ?

क) चुरोट	ख) विडी	ग) खैनी	घ) अन्य
----------	---------	---------	---------
५. कतिवर्ष देखि सुतीं/धुम्रपानगर्न थाल्नु भयो ?

क) १०-१४वर्ष	ख) १५-१९ वर्ष	ग) २०-२५ वर्ष
--------------	---------------	---------------
६. सुतीं सेवन/धुम्रपानगर्नुको कारण के थियो ?

क) साथीभाइको संगत	ख) पारिवारिक प्रभाव
ग) विज्ञापन	घ) जिज्ञासा
७. पहिलोचोटी कोसँग सुतीं सेवन/धुम्रपानगर्नुभयो ?

क) साथीसँग	ख) परिवारका सदस्यसँग	ग) एकलै
------------	----------------------	---------
८. सुतीं सेवन/धुम्रपानकतिको गर्नुहुन्छ ?

क) नियमित	ख) कहिलेकाँहि	ग) एक, दुई पटक
-----------	---------------	----------------

९. प्रतिदिन सर्ती/धुम्रपान सेवनमाकतिखर्च गर्नुहुन्छ ?
 क) रु. ५ भन्दाकम ख) रु. ६-१० ग) रु. ११-१५ घ) रु. १६ भन्दा बढी
१०. सर्ती/धुम्रपानले स्वास्थ्यमाहानी पुऱ्याउँछ भन्ने थाहाँ छ ?
 क) छ ख) छैन
११. सर्ती सेवन/धुम्रपानले स्वास्थ्यमा असर पुऱ्याएको महसुस गर्नु भएको छ ?
 क) छ ख) छैन
१२. यदि छ भने कुनप्रकारको समस्याअनुभवगर्नु भएको छ ?
 क) स्वासप्रस्वास सम्बन्धी समस्या ख) पेट सम्बन्धी समस्या
 ग) बेचैनी घ) अन्य
१३. सर्तीतथाधुम्रपानगर्दा तपाईंले कस्तो अनुभवगर्नु हुन्छ ?
 क) तनावबाट मुक्तभएको ख) अरुभन्दाभिन्न ग) समयको सदुपयोग
१४. प्रतिदिनकतिपटक सर्ती सेवनअथवाधुम्रपान सेवनगर्नुहुन्छ ?
 क) १-३ पटक ख) ४-७ पटक ग) ८-१० पटक घ) सो भन्दा बढी
१५. मदिरा पनि सेवनगर्नु हुन्छ ?
 क) गर्छु ख) गर्दिन
१६. यदिगर्नुहुन्छ भने कतिको गर्नु हुन्छ?
 क) प्रायजसो नियमित ख) कहिलेकाहिँ
 ग) निश्चितअवसरमा घ) एक दुई पटक मात्र
१७. घरमा घरेलुमदिरा बनाउनु हुन्छ ?
 क) बनाइन्छ ख) बनाइदैन
१८. प्रायजसो कस्तो प्रकारको मदिरा पिउनु हुन्छ ?
 क) घरमाबनाइएको रक्सि ख) जाँड
 ग) वियर घ) भोडका, रम, हुइस्किआदि
१९. पहिलो चोटि मदिरा सेवनगर्दा कतिवर्षको हुनुहुन्थ्यो ?
 क) ११-१४वर्ष ख) १५-१९ वर्ष ग) २०-२५ वर्ष
२०. एक पटकमा कतिमदिरा पिउनु हुन्छ ?
 क) १गिलास ख) २ गिलास ग) ३ गिलास घ) ४ गिलास

२१. प्रायगरि मदिरा काहाँपिउनु हुन्छ ?

क) घरमा ख) पसलमा/भट्टिमा ग) अन्य

२२. कोबाटप्रभावितभएर पहिलो पटक मदिरा पिउनु भयो ?

क) साथीसंगीको लहैलहै ख) सामाजिक सांस्कृतिकप्रभाव
ग) परिवारका सदस्य घ) अन्य

२३. मदिरा सेवन पछाडी कस्तो अनुभवगर्नुहुन्छ ?

क) आनन्द ख) आलश्य ग) कुरा गर्न मन लाग्ने घ) निन्द्रालाग्ने

२४. मदिरासँग अरु केहिलिनु हुन्छ ?

क) माछा, मासु, अन्डा ख) तरकारी ग) भटमास, बदाम, अचार घ) अन्य

२५. मदिरा सेवनको कारण मासिककतिखर्च गर्नुहुन्छ ?

क) १०००सम्म ख) १०००-२००० सम्म
ग) २०००-३००० सम्म घ) ३००० भन्दामाथि

२६. धुम्रपानतथामद्यपानगर्नेव्यक्तिलाई समाजले सम्मानगर्दछ ?

क) गर्छ ख) गर्दैन

२७. मदिरा सेवनकाकारण कुनै दुर्घटनामा पर्नु भएको छ ?

क) छ ख) छैन

२८. मदिरा सेवनकाकारण कुनै स्वास्थ्य समस्या देखिएको छ ?

क) छ ख) छैन

२९. यदि छ भने कस्तो समस्या देखा परेको छ ?

क) शारीरिक पीडा ख) छटपटि ग) तनाव घ) कुनै अनुभव छैन

३०. मद्यपान, धुम्रपानले कुनै मानसिकतनाव देखिएको छ ?

क) छ ख) छैन

३१. यदि देखिएको छ भने कस्तो प्रकारको देखिएको छ ?

क) बेहोसी ख) अनिन्द्रा ग) स्मरण शक्तिहास घ) अन्य